

Nr. 4 1978

19. årgang

Løssalg kr. 5,-

LANDSMØTET I LSS 29.10.:

STYRK ARBEIDET FOR FOLKEMÅLET!

Thore A. Roksvold ny leiar etter Geirr Wiggen

TRE FRÅSEGNER FRÅ LANDSMØTET:

I. Landsmøtet i Landslaget for språklig samling slår fast at de folkelige språkformene landslaget alltid har arbeidd for, stadig vinner fram i praktisk språkbruk, i nyere norsk litteratur og i store deler av pressa. I denne situasjonen vil Landslaget for språklig samling ta kraftig avstand frå den politikken Riksmålsforbundet står for, en politikk som fullstendig vil slå beina under den språkutviklinga vi har hatt i Norge i dette hundreåret. Denne utviklinga vinner i dag anerkjening blant utenlandske språkforskere og språkpedagoger, og språkpolitikken i Norge blir ofte holdt fram som et eksempel for andre land. Dette vil Riksmålsforbundet kaste vrak på med sitt program, og Landslaget for språklig samling vil gå kraftig imot en slik reaksjonær politikk.

II. Landslaget for språklig samling samla til landsmøte 29. oktober 1978 krever at lærebøkene i grunnskole og videregående skole igjen må komme på et mer folkelig mål. Dette vil være i samsvar med den framvokstene radikale former har hatt i pressa, i litteratur og i samfunnet ellers de seinere åra. Landsmøtet viser i den sammenhengen også til henvendelser frå flere kommuner rundt om i landet med ønske om å få bøker med radikale bokmålsformer til norskopplæringa i grunnskolen. Det er et rettferdskrav at barna får opplæring i den målforma som de folkevalte i kommunene har gjort vedtak om.

Landsmøtet vil samstundes støtte krava frå «Aksjon for språkleg rettferd i skulen».

III Landsmøtet i Landslaget for språklig samling 29. oktober 1978 uttaler at det framleis er viktig og nødvendig å arbeide for å styrke vørnaden for det folkelige målet i landet, ikkje minst når riksmålsrørsla nå går kraftig til felts mot folkelig mål i Norge.

Landsmøtet viser i denne sammenhengen til Landslaget for språklig samlings prinsippprogram, der det m.a. heiter:

1. Landslaget for språklig samling vil kjempe for språklig samling av det norske folket ved å gi det folkelige talemålet i landet sosial og kulturell oppreising, og ved å arbeide for eit samlende norsk skriftspråk bygd på folkemåla i bygd og by, med frihet i ordvalg og med folkelig uttrykksmåte.
2. Språkstriden er i dag først og fremst en strid med sosiale motsetninger. Den maktstillinga det konservative bokmålet har gjennom ulike maktsentra og påvirkningsorgan, er den viktigste hindringa for å nå fram til ei felles folkelig skriftform. LSS vil motarbeide denne ufolkelige norma og organiserte forsøk på å opprettholde den.
3. LSS meiner at alle må kunne bruke sitt eige talemål i alle situasjoner, og går imot talemålsnormering i skolen og privat språktvang i yrkeslivet.
4. LSS går inn for at skriftspråket i skolen skal være mest mulig i samsvar med det folkelige talemålet på stedet.

Referat frå landsmøtet side 3.

LANDSLAGET FOR SPRÅKLIG SAMLING

Postboks 636, Sentrum Oslo 1.
Medlemspenger, kr. 30,— pr. år.
Postgiro 5163787

Leiar: Thore A. Roksvold
Lutvannsv. 17
Oslo 6

NY SKRIFTSTYRER

På landsmøtet i LSS 29. oktober blei Torun Gulliksen, Odense (opprinnelig fra Larvik) valt til medskriftstyrer sammen med Ernst Håkon Jahr, Tromsø. Torun Gulliksen er universitetslektor i norsk ved Universitetet i Odense, og vi ønsker henne velkommen til skriftstyret. Ho tar til å virke fra og med nummer 1-1979.

LSS OG RIKSMÅLSFORBUNDET

Både LSS og Riksmålsforbundet avvikla landsmøte i helga 28.—29. oktober. Alle veit at styrkeforholdet er svært ulikt mellom de to organisasjonene. Riksmålsforbundet har sterke økonomiske og kulturelle krefter i ryggen, blir støtta av store aviser og har mange medlemmer. LSS har ikke så mange medlemmer, har svak økonomi og blir ikke støtta direkte av noen store aviser. Likevel har LSS en svært viktig ressurs som Riksmålsforbundet mangler: faglig tyngde.

Ser vi oss rundt blant dem som har *kunnskap* om språk til yrke, finner vi få som kan slutte seg til den politikken Riksmålsforbundet står for. Derimot er mange av dem enten medlemmer av LSS, eller støtter landslagets politikk slik det er nedfelt i det nye prinsippprogrammet. Spesielt tydelig er dette mønstret når vi tar et overblikk over de fagfolka som har studert eller forska innafor den nye faggreina språksosiologi. Ikke uten grunn har konservative språkpolitikere lenge sett skeivt til forskinga i emnet språk og samfunn. Intuitivt har de oppfatta det slik at resultatene av denne forskinga kunne gi argumenter til motstanderne av riksmåls-saka. Det blei til og med i si tid kritisert at det ikke var riksmålsfolk med i forskingsgruppa som gjennomførte Talemålsundersøkelsen i Oslo, et språksosiologisk forskingsprosjekt som pågikk 1971—76. Dette viser for det første skepsis til slik forskning overhodet, dessuten vansker med å skille mellom *språkforskning* og *språkpolitikk*. Språkforskninga er ikke språkpolitisk i seg sjøl, men resultatene av f.eks. språksosiologisk forskning kan danne grunnlag og bakgrunn for språkpolitisk forståelse og overbevisning. Det er da riksmålspolitikken ikke har så mye å stille opp med.

Faglig innsikt hos medlemmene er derfor en viktig ressurs for LSS sammenlikna med Riksmålsforbundet, og det er nødvendig for

landslaget å utnytte den. Ett utslag av dette er den redaksjonelle endringa som er skjedd med bladet vårt de siste åra. Samstundes som vi har fått det nye prinsippprogrammet — som har dratt mange nye medlemmer til laget — har vi latt bladet få et langt sterkere faglig preg enn tidligere. Meininga er at artiklene i bladet dels skal gi medlemmene bedre faglig og saklig bakgrunn for språkpolitikken, dels skal de gi andre et bilde av hva landslaget bygger sin politikk på. Og den politikken er nedfelt i prinsippprogrammet. Det er med glede vi har opplevd en jamt økende interesse for bladet, til og med utafor landets grenser. Etter artikkelen i forrige nummer om språkforholda i Danmark, har vi f.eks. motatt fleire interessante brev derfra.

Debatten på landsmøtet i LSS 29. oktober befesta den politikken landslaget har slått inn på, som vi kan se av de fråsegnene som blei vedtatt samrøystes på møtet. Når Riksmålsforbundet nå har blåst så hardt i krigsluren, må LSS legge seg kraftig i selen for å møte de framstøta vi kan vente oss frå den kanten. Riksmålsforbundet arbeider først og fremst for å få redusert den status folkemålsformene har i bokmål, og av språkstridsorganisasjonene er LSS aleine om å arbeide aktivt for disse formene. At folkemålsformene i våre dager stormer fram i full bredde i litteraturen og i muntlig og skriftlig språkbruk hos ungdommen, synes sikkert nok. Noe annet er den offentlige språkbruken og språket i skolebøkene. Det er her angrepa på folkemålsformene settes inn, og det er her vi må konsentrere arbeidet vårt akkurat nå. Spesielt er det viktig å slå tilbake riksmålsreaksjonen i Språkrådet. Vi er overbevist om at språkrådsrepresentantene til LSS framleis vil stå i fremste rekke når det gjelder forsvaret av den posisjon og status folkemålsformene har i bokmålet.

Referat frå landsmøtet i LSS

29. oktober 1978

Landslaget for språklig samling holdt landsmøte i Oslo 29. oktober i høst. Til behandling forelå en fyldig rapport frå styret om aktiviteten i landsmøteperioden, rekneskap for 1976 og 1977, diverse fråsegner, innstilling frå valnemnda til nytt styre og tillitsfolk ellers. Dessuten diskuterte landsmøtet arbeidsoppgavene for LSS framover. Et eget punkt på dagsorden gjaldt et historisk tilbakeblikk i høve 20 års jubileet for LSS til våren. Arne Kielland, som var den første formannen i LSS, var spesielt invitert til å delta under dette punktet.

Årsmeldinga

Etter å ha ønska alle de tilreisende velkommen til landsmøtet (det kom folk frå Tromsø i nord til Odense i sør, fra Bergen i vest til Kongsvinger i øst!), gikk formannen gjennom den fyldige rapporten om landslagets virksomhet i landsmøteperioden. LSS har medlemmer i alle landsdeler og fylker, men med konsentrasjon i fylkene Oslo, Akershus, Telemark, Aust-Agder, Møre- og Romsdal og Sør-Trøndelag.

I løpet av de siste to åra har LSS fått nytt prinsippprogram. Det forrige ordinære landsmøte vedtok nye lover og § 1 i det nye prinsippprogrammet. Resten av programmet blei vedtatt på det ekstraordinære landsmøtet 17. april 1977. Lovene og prinsippprogrammet er trykt i «Språklig Samling» nr. 2 1977 og i en egen folder som interesserte kan få tilsendt gratis ved å vende seg til laget.

Den utadvendte verksemda har vært relativt stor i landsmøteperioden. Flere tillitsfolk har tatt del i ordskifter i aviser og blad, holdt foredrag i mållag og foreninger og blitt intervjuet av aviser og tidsskrifter. (Et ferdiglagd intervju med formannen til Aftenposten blei imidlertid stansa av kultureddaktøren pga. de språkformene intervjuobjektet forlangte å bli gjengitt med!). Landslaget har vedtatt og kommi med fråsegner i mange aktuelle språkpolitiske og allmennkulturelle saker. Disse fråsegnene er sendt til de aktuelle instansene, og er også trykt i bladet.

Landslaget har vært representert i Norsk språkråd med en representant for bokmål (Ivar Grotnæs) og en for nynorsk (Magne Aksnes). Ernst Håkon Jahr har møtt en gang

som varamann for Aksnes. Formannen, Geirr Wiggen, har også hatt fast plass i Språkrådet. Han er oppnevnt av Stortinget.

I 1977 gav LSS litteraturprisen til professor Gutorm Gjessing for hans mangeårige samnorske språkbruk i faglitterær virksomhet.

I landsmøteperioden har det vært vist stor interesse frå mange hold for LSS og samnorskpolitikken i sin alminnelighet.

Studentene ved de pedagogiske høgskolene i Oslo, Elverum og Tromsø har skrivi om LSS i særoppgaver og eksamensoppgaver. Styret har hjulpet disse studentene med materiell og opplysninger. Elever ved Teisen videregående skole i Oslo og ved folkehøgskolene i Buskerud og på Romerike har også skrivi oppgaver om LSS, men særlig vil vi nevne Vibeke Strand, som holder på å skrive ei hovedfagsavhandling til norsk hovedfag ved Universitetet i Oslo nettopp om LSS og landslagets historie. Nevnes bør også at førstelektor Kjell Ivar Vannebo ved Institutt for nordisk språk og litteratur, Universitetet i Oslo, prøveforeleste til doktorgraden over oppgitt emne: «Omgrepet 'samnorsk' vurdert språkhistorisk, språksosiologisk, språkpsykologisk, språkstrukturelt og språkpolitisk». Denne forelesninga er trykt i «Språklig Samling» nr. 2-1978.

Arbeidsoppgaver for LSS framover

Svært mange av landsmøtedeltakerne deltok i debatten om arbeidsoppgavene framover, og det var stor enighet om å arbeide for å finne ut hvordan situasjonen er rundt om i landet m.h.t. vedtak om bruk av radikalt bokmål i skolene. Vi veit at det er svært mange kommuner der slikt vedtak er gjort, men at det ikke lenger blir lagd lærebøker på radikalt bokmål og at kommunene derfor sakte men sikkert er blitt drivi over til moderat bokmål. Ei første oppgave for laget blir å kartlegge hva slags vedtak kommunene utover landet har gjort i denne saka. Så må vi diskutere neste skritt, f.eks. henvendelser til skolemyndigheter og departementet. Som et første skritt vedtok landsmøtet ei fråsegn i denne saka (trykt annet sted i bladet). Ellers blei det i debatten holdt fram at et viktig arbeid for LSS er å spreie kunnskap om hva som er tillatt av folkelige former i bokmålet — og å forsvare disse formene mot angrep fra

Forts. neste side.

SPRÅKLIG SAMLING

Forts frå forrige side.

riksmålshold. Ikke minst viktig er det å gjøre norsklærerne oppmerksomme på hva som faktisk er tillatt, det viser seg dessverre at mange norsklærere ikke har kunnskaper nok om dette. Arbeidet for å styrke respekten for folkelig talemål må alltid være et viktig område for LSS blei det framholdt i debatten. I den sammenhengen er det viktig å følge opp og støtte arbeidet med å få til forsøk med lese- og skriveopplæring på dialekt. Endelig er det viktig å legge vekt på arbeidet i Språkrådet, sia så mye står på spill når det gjelder bokmålsnormalen.

Valg

Geirr Wiggen hadde sagt frå at han ikke ønska gjenvalg. Framlegget frå valgnemnda blei samrøystes vedtatt. Nye tillitsfolk blei:

Sentralsstyret:

Thore Roksvold (frå Hamar, nå busatt i Oslo) leiar,

Thomas Hoel (Oslo) nestleiar

Ivar Hundvin (Drammen) kasserer

Torun Gulliksen (Odense) bladstyrer

Ernst Håkon Jahr (Tromsø) bladstyrer

Reidunn Guldal (Oslo) styremedlem

Knut Western (Kongsvinger) styremedlem

Geirr Wiggen (Elverum) styremedlem

Per Paasche Gulbrandsen (Skien) varamedlem

Eskil Hanssen (Oslo) varamedlem

Wigdis Johansen (Oslo) varamedlem

Landsstyret:

Magne Aksnes, Bergen, Leif Egerdal, Tune, Johs. Fosså, Oslo, Ivar Grotnæss, Oslo, Øyvind Gulliksen, Odense, Ola Halvorsen, Skien, Alfred Kvalheim, Oslo, Egil Røssaak, Ålesund, Einar Tønnessen, Vågsbygd, Jon Vidar, Notodden.

Varafolk til landssstyret:

Halvor Dalene, Bø i Telemark, Vidar Guldal, Oslo, Gunnar Horverak, Jessheim, Vidar Jetne, Bærum, Marit Langeland, Torbjørn Omholdt, Thomas Refsdal, Rjukan, Leif Roksvold, Skien, Rakel Seweriin, Oslo, Brynjulf Tangen.

(Vi kommer tilbake med en fyldigere presentasjon av folka i det nye sentralstyret i neste nummer.)

LSS i fortid og framtid

I høve 20 års jubileet for LSS til våren var det avsatt et punkt på dagsorden til tilbakeblikk og framsyn. Den første som fikk ordet, var første formannen i LSS:

Arne Kielland innleidde ved å fortelje om opptaket til LSS. I det beinharde og riksmålsdominerte klimaet den gongen kjente ein del folk behovet for ein stad der dei kunne møtast og stå opent fram som samnorsksfolk. Slik det var, var det berre Storting og regjering som aktivt forsvarte tilnærmingspolitikken, og det var ikkje heilt bra: Det burde finnast eit uttrykk for at denne politikken også hadde folkelig oppslutning og forankring. Dette var bakgrunnen for at ein del ungdommar tok initiativet til Ungdomsaksjonen for samnorsk i 1958. Det gjaldt helst folk med tilknytning til Unge Venstre som Asbjørn Liland, Kay-Olav Wintner, Bjarne Botnen og Kielland sjølv. Det viktigaste i første omgang var å vise ansikt, og Ungdomsaksjonen tok initiativ ved å sende ut opprop til gymnas over heile landet. Og reaksjonane var oppmuntrande: Dei viste ei ganske stor oppslutning. Dette vart tolka slik at her var det grunnlag for noe meir, ein landsorganisasjon for desse ideane. Derfor baud Ungdomsaksjonen inn til skipingsmøte i april 1959. Der la ein ikkje minst vekt på å få med kjente politikarar og kulturpersonar (Trygve Bull, Einar Hovdhaugen, Rakel Seweriin, Helge Ytrehus). Kielland sjølv vart første formannen, og dei nærmaste medarbeidarane hans var Alfred Kvalheim og Harald Løvaas. Første året kom det til over 30 lokallag, av dei 11—12 i Telemark. Halvor Dalenes innsats var viktig her. — Frå 1960 kom Kielland sjølv til å prioritere andre arbeidsområde over språksaka, og glei gradvis ut av det organiserte samnorskarbeidet.

Ernst Håkon Jahr stilte spørsmålet: I kva grad heng språkpolitikken saman med den allmenne politikken? Etter hans syn var riksmålsagitasjonen i femtiåra eit ledd i kampanjen mot DNA og den statlege reguleringspolitikken (jfr. stønaden frå skipsreiarane). I dag har Riksmålsforbundet mindre støtte enn den gongen; heile samfunnsutviklinga har verka mot dei. Vi kan sjå det på avisspråket. Rettnok er Arbeiderbladet blitt meir konservativt i språket, men dei reine riksmålsavisene (Sandefjords Blad, Tønsberg Blad) har måtta gå over til det moderate bokmålet av tekniske grunnar. Det er enklare å få inn lesarinnlegg med radikale former no enn før (Aftenposten er vel aleine om å ha ein eigen språksensor). Adresseavisen skriv bokmål, ikkje riksmål, og avisene i Tromsø (DNA, H) skriv jamvel temmeleg radikalt bokmål. Det meste av skjønnlitteraturen i dag kan òg vanskeleg takast til inntekt for riksmålet. Det er ikkje utan grunn at mange riksmålsfolk no er redde for å få undersøkt språkbruken i skjønnlitteraturen i samband med den rettskrivingsrevijsjonen Språkrådet arbeider med.

Forts. side 20.

HOLLA-MÅLET

TRE BIDRAG

Øyvind Gulliksen:

HOLLA-MÅLET I SPRÅKPOLITISK SAMMENHENG

I fjor hadde *Språklig Samling* to artikler om lokalspråk fra forskjellige stader i landet. Jeg trur det er bra at vi tar med stoff om lokale språkforhold. Dersom den språkpolitikken vi står for skal ha kraft i seg til å vinne fram, må vi satse på ei grundig opplysning om folkelig talemål. Folk bør få ei ny og positiv holdning til talemålet sitt. Det er viktig i arbeidet med å skape bedre muligheter for talemålsformer i skriftspråket.

Derfor har jeg satt sammen noe om Holla-målet, slik vi finner det på Ulefoss og i bygda omkring. Jeg meiner ikke at dette målet har krav på allmenn interesse framfor andre, men jeg trur nok at språkforholda i Holla vil minne fleire av leserane om forhold de kjenner fra sin eigen heimstad.

Men et føremål med denne fyldige presentasjonen av Holla-målet er at den skulle være av spesiell interesse nettopp for de som bur der og som til daglig nyttar dette målet. Det ville være særlig gjevt om lærerane i bygda kunne bruke dette nummeret av bladet i norskundervisninga.

Holla-målet er på mange måter et grensemål mellom austtelemåla, som har status i nynorsk, og vikkværsnk, som ikke har det. Det gjør at målformet skulle passe godt inn i *Språklig Samlings* øyemed.

Arne Johan Gjermundsen, som nå er lektor i norsk ved Distriktshøgskolen i Bø, har sysla med studier av Holla-mål i fleire år, og han har skrivi ei hovedoppgave om emnet. Med løyve fra forfatteren har jeg laga et lite utdrag av oppgava hans. Den som har tid og lyst til å sette seg

meir inn i stoffet, kan studere heile oppgava «Variasjonsmønster i Holla-målet: En språksoziologisk og språkgeografisk undersøkelse», hovedoppgave i nordisk språk ved Universitetet i Oslo, 1977. Gjermundsen har samla grunnlagsmateriale til oppgava si fra tidlig på 60-tallet og utover. Språkfunna sine har han satt i sammenheng med sosiale faktorer som bustad, kjønn, alder og yrke for å finne ut om det var sammenheng mellom disse faktorane og språkbruket. Resultata fra granskinger av den typen som Gjermundsen og andre har gjort, må brukas som argument for skriftspråk som gir folk mulighet til å bruke grammatiske former, ord og uttrykk som er naturlige for store deler av befolkninga.

I ein samtale om Holla-målet kommer vi til slutt inn på åssen målet fungerer i lokalsamfunnet. Vi snakker om åssen folk i bygda ser på språket sitt, om målbruk i skolen, kjerka og kommunale organ, og om språk-utviklinga på lokalplanet. Stort sett har vi inntrykk av at det står dårlig til med språkrøkt i bygda, og at Holla har det til felles med ei lang rekke austlandsbygder. I den forbindelse er det verd å nevne at for Gjermundsen henger det å bruke lokalspråket tydelig sammen med vern om bygdefolkets kultur generelt. Han starta og dreiv i to år ei avis for Nome kommune. Nå sist sommer har han redigert *Telemarkingen*, avisa for Aust- og Midt Telemark. Avisen er på fire sider og kommer to ganger i veka. Hovedspråket er sjølsagt nynorsk, men ho har ofte tre fire forskjellige

Forts. neste side.

lige varianter av heimespråka i distriktet i et og samme nummer! Det gjør at leserane kjenner stoffet igjen i sjølve skriftforma. *Telemarkingen* er vel ei av de få avisene som såleis i praksis har lagt seg på linja til det nye prinsippprogrammet for Språklig Samling. Det burde bli fleire! At vi får avisspråk med innslag fra folkemålet er viktig også fordi de store Skiensavisene bruker stort sett konservativt skriftmål, og viser liten respekt for talemåla i skrift.

Ellers kan jeg nevne at Gjermundsen tidlig kom med i Språklig Samlings rørsle. Fra 1960 til 62 var han formann for Grenlandsavdelinga av LSS. Heime hos seg har han arkivet for Grenland Språklig Samling, om noen skulle være interessert.

På grunnlag av det materialet som foreligger om Holla-målet i dette heftet, har jeg først lyst til for eiga regning å peike på noen viktige punkt.

For det første syns jeg at undersøkelsen av Hollamålet klart viser at nynorsk skriftmål er og har vært undertrykt i Holla. At Holla nå er ein del av storkommunen Nome med skolekretser fra Lunde med nynorsk skriftmål ser ikke ut til å hjelpe på det. Talemålet, særlig hos eldre arbeidere og bønder, syner at vi like gjerne kunne hatt nynorsk som skriftmål. At dette er et trekk vi har felles med fleire «bokmåls»-bygder — i alle fall på Austlandet — går blant anna fram av Ola Skogstads artikkel «Nye frontlinjer i målstriden?», *Austlandsmål*, Samlaget 1974.

Nå har det vel aldri vært noen sterk språkbevisst gruppe til å målbære nynorske krav i Holla. I alle fall i begynnelsen av århundret, var skolestyret prega av de som ellers satt med makt og myndighet i bygda, og de var lite villige til å se forbindelser mellom nynorsk og målet til fleirtallet av befolkninga. Typisk i så måte er reaksjonen i Holla på et skriv fra departementet i 1904 om at det i norskundervisninga også skulle holdes leseøvinger på landsmål. I skrivet blei det foreslått at skolen skulle kjøpe inn og bruke Rolfsens og Støylens landsmålstillegg. Skolestyret vedtok da stikk i strid med skrivet at «intet eksemplar av dette tillegg blir å anskaffe». Sitatet er henta fra Simon Ytterbø, *Holla II: Opplæring, kirke og skolestell*, Skien 1957, s. 278. Om ikke skoledirektøren hadde stoppa vedtaket, hadde vel skolane i bygda kjørt vidare uten undervisning i landsmål i det heile tatt. Vedtaket sier litt om åssen fordommer mot heimemålet var basert på den skrifttradisjonen som da sto sterkast, og om hvem som prøvde å holde sånne fordommer ved like.

Det har vært avstemming om nynorsk skriftmål i ein skolekrets i Holla ein gang. Det var i 1939 i Helgja krets, altså i den delen av bygda som ligger nærmast Skien og tradisjonelt har vært mest bokmålsdominert. Her var det et

sterkt mållag på den tida. Nynorsk tapte med 7 fattige stemmer. Foreldra som ønska nynorsk protesterte, men protesten blei ikke tatt til følge. (*Holla II*, s. 279).

For det andre vil jeg påstå at prinsippene fra rettskrivinga av 1938 var et stort framsteg for Hollamålet. Om tankane fra den hadde blitt ført vidare, ville det ha vært ei stor vinning for skriftmålsopplæringa på staden. Det kunne ha vært begynnelsen til et brukbart dialektfarga bokmål. Skolestyret gjorde da au i perioden like etterpå fleire fine vedtak. Leseverka i skolen skulle være på radikalt bokmål, og i 1939 blei det bestemt at ungane i Holla «skal få nytte sitt eget talemål i skrift, så langt som den nye rettskrivinga for bokmålet tillater» (*Holla II*, s. 277, mi utheving). Jeg gad vite hvor mye av dette nytbrottsarbeidet som i praksis gikk tapt utover i 1950 åra. Kjenner lærerane og de som styrer i bygda idag seg forplikta på dette vedtaket fra 1939? Om de ikke gjør det, har de så reflektert over hvilke krefter det var som ødela det språkpedagogiske framstøtet fra 1938?

For det tredje kan vi lese av materialet at språk følger kultur. Holla hører ikke med til det som med stor ærefrykt blir omtalt som Telemarkskulturen. Med Telemarkskultur oppfatter folk gjerne nynorsk dikting, brukskunst og folkemusikk av høgste kvalitet, grunna på småbondekulturen i øvre delen av fylket. I motsetning til den var Holla lenge og fra tidlig av ein industriutpost i Telemark. Sagværk hører vi om på Ulefoss alt på 1500 tallet og jernverket har vært i drift sia 1650 åra. Arbeiderane her var mindre bindi til jord og eiendom og levde i ein annen økonomisk struktur. Bok- og skriftkulturen hørte mye med til de øverste laga av befolkninga. Jeg trur det er Vinje som skriver ein stad i reiseminna sine at på Ulefoss leser folk helst aviser for syns skyld.

De fleste Holla-sokninger kjenner vel au at det er noe som skiller dem ut fra folk lenger oppe i fylket. Dette leder over til et fjerde punkt: språket speiler sosiale motsetninger og så lokalt sett. Kulturbrytinga mellom høg og låg har merka Ulefoss samfunnet fra lang tid tilbake. Matias Skard, som kom inn i miljøet utafra, opplevde tydelig kontrasten da han på 1870 tallet var huslærer hos brukseieren, samstundes som han fekk i stand ei forening for arbeidsfolk på Sagsida (Sigmund Skard, *Det levande ordet*, Samlaget, 1972, s. 96—116).

Arbeiderane i Holla og andre stader har fått ei mindremannskjensle for språket sitt, og sammen med det ein tanke om at det de sjøl står for er mindre verdt. Det er vel noe av ei slik ånd som rår framleis, når et fleirtall av de kommunevalgte nå ønsker å gi godseieren lov til i framtida å rive et gammalt arbeiderbustadstrøk på Værket, vel det einaste i sitt slag i landet.

Hollamål skulle ikke være noe å skamme seg over, men være fullgodt med andre mål. Ein av grunnene til at folk har lita tillit til det, er vel at de ikke møter det i skrift, eller føler at de må legge om når de skal skrive. Ein kan vel si at Halvdan Kohts tanke om at det å få fram folkelig talemål i skrift som ein viktig del av arbeiderrørsla, har hatt heller dårlig feste på lokalplanet. I dag ser det ut som om den skriftmålspolitikken han sto for er utrødda i kommunen, og det i ein kommune som har hatt Arbeiderpartistyre så lenge de fleste av oss kan huske. I staden vil ein kanskje høre det blir sagt at kommunen ikke har noen bevisst språkpolitikk, noe som i praksis her og andre stader betyr romslig bruk av et konservativt bokmål som ligger et godt stykke unna folkemålet på staden.

Om det kan være til noen trøst, kan jeg nevne at Gisle Straume, som er vokst opp i Holla, ein gang har brukt Hollamål på Nationalteateret. Da han i 1977 spilte bonden Slattery i David Storeys stykke *Farmen*, skal han ha viki av fra den oversatte versjonen og brukt Holla-mål i si tolking av hovedpersonen. Slattery bur på ein landsens gård i England. Han er gammal og fordrunken og bander stygt, men han er den einaste i stykket som bruker dialekta si! Og nettopp den gir han et veldig vitalt språk. Med det er han istand til å latterliggjøre bokkulturen og det moderne levesettet som preger jentene i huset. På Nationalteateret skjedde altså det på Hollamål (*Dagbladet*, 25.8.1977).

Jeg syns ellers det er grunn til å sette det som kommer fram om arbeiderspråk i oppgava til Gjermundsen, i sammenheng med de prinsipielle linjene som Åge Steinset trekker opp i ein artikkel om arbeiderspråk og skole i Steinset og Kleiven, *Språk og identitet*, Samlaget, 1975, s. 61—103. Her etterlyser han ein skole som tar utgangspunkt i arbeideranes hverdag, også språklig sett. Om arbeiderbarna fekk bruke

talemålsformene sine i skriftlig sammenheng, ville tryggheten auke og de ville få større tru på seg sjøl. Fleire ville bli meir skrive- og skoleaktive. Det er etter mitt skjønn et program som skulle høve svært bra på Ulefoss.

Den storstilte sentraliseringa og spreinga av byfolkemål skaper mange nye perspektiv i skriftspråksituasjonen, som jeg håper andre vil ta opp. Når det gjelder utviklinga av skriftspråket, meiner jeg personlig at om Språkrådet skal bestemme tillatte skriftformer for oss etter ein langsam skolastisk prosess, så kan det ta lang tid før folkemålsformer vinner fram, om de i det heile tatt kommer til å gjøre det. Vi får heller ta i bruk «forbudte» former i bokmålet sjøl. Det gjelder sjølsagt i fleire ord og uttrykk fra lokalmålet som kan være med på å live opp skriftmålet. Men enda viktigere er bøyingsformer som til dømes -ane (hestane) i hankjønn fleirtall, som er ei svært utbredt form i fleire bokmålskretser og ikke bare i Holla, -ast (sterkast) i superlativ av adjektiva og verbforma -ande (kjørande), bare for å nevne noen talemålsformer som ikke blir nevnt seinere. Hollamålet har au den ubestemte artikkelen «ein» i hankjønn og nektingsforma «ikkje». Det som stenger disse formene ute fra bokmålet er sjølsagt ikke at de ikke blir forstått, men stilistiske hensyn. Men hvem og hva er det som bestemmer stilhensyn og skriftspråkvaner? Og åffer blir folkelig talemål stempla som inkonsekvent og formlaust? Skal tru om ikke mangel på lokalt språkstell i fleire byer og bygder har ført til at altfor mange ennå heller til den oppfatninga at «det borgerlige riksmåal, det som brukes i den videnskabelige litteratur, i pressen, i forretningslivet, i det private brevbytte mand og mand imellem, ... er det sprog som skal læres i skolen» (Anders Krogvik, «Ny retskrivning», *Samtiden*, 1918, s. 196). Det er da for gæli!

MEDLEMSPENGER, GAVER

Ei «spontan»-innsamling på landsmøtet brakte inn hele 1180 kroner til landslaget.

Dette bør minne oss om at laget trenger penger om vi skal holde aktiviteten oppe. Ei økonomi-nemnd vil nå se på hvordan vi kan skaffe midler ettersom medlemskontingenten og bladpengene ikke kan settes opp (prisstoppen gjelder oss også). Men først: Det er en del medlemmer/abonnenter som ennå ikke har betalt for 1978. De vil nå få ei påminning. (Ikke alle fikk tilsendt betalingsblankett i nr.1/78 pga. en teknisk feil.) Vi ber om at alle betaler. Og om noen vil gi ei gave i tillegg, kommer det vel med. Det nye styret bør ikke få altfor store problem når det gjelder økonomien.

Kassereren

FRIDA ANDREASSEN ETTF.

SKEI — SURNADAL

Kolonial — Kortevarer — Manufaktur

Arne Johan Gjermundsen:

LITT OM VARIASJONS- MØNSTER I HOLLA-MÅLET

«Det bemærkes at i Holden 'siger' det gamle Sprog meget hurtigt henimod Bysproget.»
Holla-presten E. Ellefsen i brev til professor Johan Storm av 30.3.1882.

I oppgava mi om Holla-målet forsøker jeg å beskrive enkelte trekk i et bygdemål etter sosiologisk metode og teknikk. Den kan derfor nærmere defineres som en dialektososiologisk undersøkelse. Men arbeidet tar ikke bare sikte på å undersøke hvordan enkelte språktrekk i et gitt bygdesamfunn samvarierer med gitte sosiale variabler. Den søker også, på grunnlag av innsamla data og eldre kildemateriale og litteratur, å si noe om variantenes relative styrke og dermed noe om retningen i den endringsprosessen som foregår.

Valget av de språklige variablene er delvis bestemt ut fra bygdas geografiske beliggenhet som ei grensebygd mot Aust-Telemark. Det er da naturlig først og fremst å undersøke brytninga mellom de trekk vi tradisjonelt har hatt felles med aust-telemåla, og nyere trekk, og sammenlikne denne situasjonen med de målføretrekk vi fra gammelt av har hatt felles med bymåla i Ytre Telemark. Sentralt her står de såkalte åpnings- og lågningsprodukta. Som et typisk grensemål burde Holla-målet egne seg godt for en slik undersøkelse.

Valget av de sosiale bakgrunnvariablene, eller de trekk i det sosiale miljø som språkb Bruken skal måles mot, er sjølsagt avhengig av det kjennskapet jeg har til Holla-samfunnet og av problemstillinga for undersøkelsen. Den grunnleggende problemstillinga må forstås ut fra teorien om at språket, siden det er et sosialt fenomen, til enhver tid er en funksjon av samfunnsforholda i videste forstand, og at forandringer i språket derfor til sjuende og sist skyldes forandringer i samfunnet.

Derfor må jeg først si litt om Holla-samfunnet. Det geografiske område som utgjør grunnlaget for språkundersøkelsen min, er den delen av tidligere Holla kommune som nå hører til Nome kommune. Holla — minus Valebø på østsida av Norsjø — blei slått sammen med Lunde til Nome kommune i 1964. Holla grenser i sør til Solum (nå Skien), i øst til innsjøen Norsjø, i vest og nordvest til Drangedal og Lunde og i nord til Sauherad.

Jeg har intervjuet folk i de åtte gamle skolekretsene i Holla: Helgja, Fen, Berget, Værket, Sagene, Sannes, Heisholt og Eidsbygda. Helgja

har fra middelalderen vært eget kirkesogn, og har vært relativt uavhengig av resten av bygda, ihvertfall ytre delen. I denne kretsen ligge de største gårdene, og bøndene her har nok sosialt sett stått over de øvrige bøndene i bygda. Kontakten med Solum og Skien har vært sterkere her enn i resten av Holla.

Værket og Sagene utgjør til sammen sentrumskretsen Ulefoss på nord og sørsida av Eidselva. I denne kretsen bur de fleste av de ansatte ved Aall Ulefos Brug, Løvenskiold-Vækerø A/S og Ulefos Jernværk, mange av dem etterkommere etter de første bruks- og verksarbeidere. De fleste innbyggerne i Holla bur her. Ulefoss er administrasjonssenter i Nome kommune.

Holla har fra gammelt av, som de andre bygdene i Telemark, vært ei utprega jord- og skogbruksbygd. Men i motsetning til de andre bygdene, fikk Holla tidlig industrivirksomhet. Verks- og sagbrukssamfunnet på begge sider av Ulefossen kom på mange måter til å utvikle seg uavhengig av bygdesamfunnet omkring. Til værket lå egen domstol, eget proviantmagasin, egen fattigkasse, og seinere fra 1739 egen fast skole for «værkets børn».

Dette særegne industrisamfunnet — et av de første på bygdene i Telemark — har til heilt inn i vårt eget århundre stått i motsetning til bygdesamfunnet omkring, og området der verket lå, kunne ikke bebos av andre enn verkets egne folk. På sett og vis var derfor jernverkssamfunnet på Ulefoss — Værket — et samfunn i samfunnet.

Ulefoss har fra gammelt av vært et kommunikasjonsentrum i Midt-Telemark og på den måten hatt god kontakt med folk fra mange kanter av fylket. Nå er passasjerbåttrafikken på Nordsjø nedlagt, og folk bruker privatbil i langt større utstrekning enn tidligere. Store deler av befolkninga i Holla reiser til Skien-Porsgrunn hver lørdag for å handle og gjøre innkjøp, og fleire av de unge går på videregående skoler i Bø og Skien. På grunn av økende industrivirksomhet i Grenlands-området, har pendlinga også økt.

Holla er såleis ikke noe unntak fra utviklinga av det norske samfunnet etter krigen. Det gjelder i yrkesstruktur som i forholdet mellom tett

og spredt busetting. I en større historisk sammenheng kan en kanskje også registrerer ei endring i orienteringa, bort fra Midt-Telemarks-bygdene og mot sentrumsområdene i Skien-Porsgrunn. Dette avspeiler seg i språkutviklinga, og må blant anna tas som tegn på at det er bysamfunnets kulturmønster som brer seg over bygdene i denne delen av Telemark.

Som arbeidsgrunnlag for undersøkelsen av Holla-målet satte jeg opp fem hypoteser, for det meste bygd på egne observasjoner av målforholda i Holla og på godt kjennskap til dette bygdesamfunnet. I tillegg bygger sjølsagt hypotesene på resultater av språksosiologisk forskning her til lands og i utlandet. Her er hypotesene:

1. *Holla-målet har ikke lenger den tradisjonelt sterke tilknytninga til målføra i Sør-Aust-Telemark, men har nærma seg folkemålet i sentrale deler av Grenlands-regionen (Skien-Porsgrunns-området).* Hovedtrekka i samfunnsutviklinga i Norge har vært ei endring i yrkesstrukturen, der servicenæringene har fått større betydning på bekostning av primærnæringene, samtidig som busettingsmønsteret har endra seg med fraflytting fra utkantstrøk og lokal og regional konsentrasjon. Dette har igjen ofte ført til hyppigere og mer langvarig kontakt med de grupper av befolkningen som bruker normalisert talemål, bokmål, og bymål. Også i Holla kan en registrere den samme utviklinga. Historiske band knytter Holla til bygdene i Sør-Aust Telemark, til Lunde, Bø og Sauherad. Dette avspeiler seg i eldre trekk i målføra. Men på grunn av den nåværende orientering mot Skien-Porsgrunn, er det rimelig å anta at bymålstrukturen vil stå sterkere enn de tradisjonelle sør-aust-telemarkske målformene i Holla. At denne prosessen har vært merkbar i lang tid viser den uttalelsen jeg har sitert ovafor fra Holla-(Holden) presten Ellef-sen.
2. *Nyere språktrekk vil generelt være mest utbredt blant de unge.* Jo eldre informantene er, jo mer sannsynlig er det at en finner de eldste målføretrekka hos dem. De fleste unge i undersøkelsen min er i skolepliktig alder. Det er sannsynlig at gruppespråket deres siden avløses av andre språklige gruppetrekk, der yrke, kjønn og andre faktorer får større vekt.
3. *De nyere målføretrekka vil være mest utbredt i tettbebyggelsen, mens eldre trekk vil være mest i bruk i utkantområda i bygda.* Busettinga vil ha relativt størst betydning for språkb Bruken i eldste aldersgruppe, siden kontakten mellom sentrum og utkant sannsynligvis vil være mindre blant disse informantene. I yngste aldersgruppe er slike forskjeller ikke merkbare. Ungdom fra alle

kanter av bygda har utstrakt kontakt med hverandre gjennom skolegang. Særlig må ungdomsskolen og det at barneskolen er delvis sentralisert ha ujevne virkning på språkb Bruken til de unge.

Siden det fra gammelt av har vært store motsetninger mellom industriarbeiderne på Værket og de på Sagene, venta jeg også å finne dette igjen i språkb Bruken. Det er trulig at de eldre arbeiderne på Værket ville merke seg ut med forholdsvis mange eldre trekk. Dette har også Halvor Dalene observert i «Bymål og bydemål i ytre delen av Telemark fylke», *Maal og Minne*, 1947, s. 102. Han sier at «Ulefoss er uten sammenlikning upåvirka av bymålet». Med Ulefoss må han nok først og fremst ha tenkt på Værket.

4. *Det er forskjeller i språkb Bruken mellom yrkesgruppene.* Bøndene holder best på eldre trekk. Det gjør ikke folk i service-næringene. De tre yrkesgruppene i undersøkelsen er bønder, industriarbeidere og folk fra tertiærnæringene. De ikke-manuelle yrker, service-yrkene, er vel den gruppa som til daglig er i mest utstrakt kontakt både med talt bokmål og bymålet. Dessuten vil flertallet av folk i serviceyrkene ha noe høyere utdanning enn flertallet av industriarbeiderne. Dette er også en faktor som taler for større bruk av yngre varianter i denne sistnevnte gruppa.
5. *Språkb Bruken varierer etter kjønn.* Kvinnene har størst innslag av yngre former. Kjønnforskjellen er størst i eldste aldersgruppe, og kvinnene i tettbebyggelsen har størst innslag av yngre målføretrekk.

Et trekk som går igjen i mange språksosiologiske undersøkelser, er at kvinnene har større bruk av prestisjevarianter enn menn. At kvinner og menn bruker språket forskjellig, er ikke så rart. Som annen atferd, er også språket sosialisert atferd. Forskere synes å forklare dette noenlunde på samme måten. Samfunnet setter strengere krav til kvinnes atferd, derfor slår dette ut i språkb Bruken. Kvinnene er mer statusbevisste enn menn, og de er mer bevisste den sosiale betydning som ligger i de forskjellige språkvariantene. Kvinnes samfunnsmessige stilling er usikker, derfor er det nødvendig for kvinnene å signalisere sosial status gjennom språket. Menn, derimot, blir vurdert etter hva de gjør. De kan derfor også tillate seg å snakke mer uvørent. En må anta at denne forskjellen i menns og kvinners språkbruk avspeiler det kjønnsrollemønster som råer i samfunnet vårt, der kvinner blir oppdratt til å legge vekt på korrekt språklig og annen atferd. Mannsrolla legger snarere vekt på

Forts. neste side.

handling og kraft, og det språklige mønster blir deretter.

I yngste aldersgruppe finner en få eller ingen slike forskjeller. Mens det for de eldre har vært vanlig i barneoppdragelsen å framheve motsetningene mellom kjønna, vil jeg tru at den som vokser opp nå har fått en mye mer ensarta oppdragelse. Det er mulig det er en avspeiling av dette vi finner i den ensarta språkbruken til gutter og jenter i yngste aldersgruppe.

I undersøkelsen valgte jeg å satse på de språktrekka som viste de klareste motsetningene mellom eldre og yngre mål og som samtidig lå best til rette for en strukturert undersøkelse. Jeg valgte da å undersøke åtte av de mest omfattende språkvariabler i Holla-målet. Språksosiologien opererer med begrepet *språkvariabel*. Uttrykket forbindes helst med William Labov, som i den store New-York undersøkelsen sin fra 1966, *The Social Stratification of English in New York City*, brukte det for første gang i en større empirisk undersøkelse. En slik variabel er for eksempel r-lyden i New York. Den realiseres forskjellig etter hvilken sosial sammenheng den brukes i, etter sosialgrupper som kjønn, yrkesgruppe, inntektsgruppe o.l., eller etter hvilke fonetiske omgivelser den står i.

I Holla har vi for eksempel ordet *stabbe* som kan brukes på to måter, enten i den eldre forma *stebbe* eller i den yngre *stabbe*. Denne vekslinga mellom /e-a/i rota lar seg registrere i mange ord. Alle disse ordpara som kjennetegnes ved vekslinga /e-a/ danner til sammen ei ordgruppe.

I de åtte språkvariablene jeg valgte ut, tok jeg hovedsaklig utgangspunkt i de såkalte åpnings- og lågningsprodukta. Åpning går ut på at spesielt gammalnorsk kort a og o blir artikulert lengre framme i munnen, mens lågning vil si at gno. korte vokaler får en uttale i målføra som ligger lågere enn den tilsvarende gammalnorske. Et eksempel på åpning i Hollamålet har vi i ordet *daL* som uttales ofte *dæL*, og på Værket stundom *deL*. Lågning har vi for eksempel i *dønge* for *dyngge*. Med det materialet vi har til rådighet, ser det ut til at det vi kaller åpningsprodukter, har — og fra gammelt av har hatt — sitt intensitetsområde i Sør- Aust Telemark, mens lågningsprodukta mer hører bymåla til. Reint språkgeografisk skulle vi altså vente å finne flere åpningsprodukt jo lengre vi fjerner oss fra byområdene i Skien og Porsgrunn. Omvendt ville graden av lågningsprodukter øke jo nærmere vi kom byen fra Sør- Aust Telemark.

Med unntak kanskje av bymåla gjelder det for aust-telemåla og vikkværskmåla at åpnings- og lågningsprodukta er variable. Systemet er verken bare det ene eller bare det andre, men begge deler. Et enkelt eksempel fra Holla vil vise dette: I Holla sier man verken bare *stebbe*

(til å hogge ved på) eller bare *stabbe*, men både *stebbe* og *stabbe*. Men frekvensen av den ene eller den andre avhenger i stor grad av utenomspråklige, sosiologiske faktorer som alder, kjønn, yrke o.l.

Her er en fullstendig oversikt over de åtte språkvariablene jeg valgte ut med eksempler fra Holla-mål.

1. /e-a/ som i *stebbe-stabbe*, *pedde-padde*, *plegg-plagg*.
2. /æ-a/ som i *hæLm-haLm*, *skæLk-skalLk*, *ærbearbe* (*arbeide*) *hærm-harm*, *færr-farr*, *ærrj-arj* (*arg*), *skærp-skarp*.
3. /e-i/ som i *rebbe-ribbe* (v.), *medda-midda*, *skreft-skrift*, *reps-rips*, *fresk-frisk*.
4. /ø-y/ som i *løkke-lykke*, *rødde-rydde*, *sønnsynn* (*synd*), *dørke-dyrke*, *fløtte-flytte*.
5. /ø-å/ som i *døbbelt-dåbbelt*, *ødde-ådde*, *høge-hågge*, *høLke-håLke*, *ørke-årke* (*orke*).
6. /u-o/ som i *bukt-bokt*, *bukse-bokse*, *luktelokte*.
7. /e-æ/ som i *feL-fæL*, *ver-vær*.
8. /æu-øy/ som i *bræut-brøyt*, *kræup-krøyp*, *skæut-sjøyt*, pret. 2. kl. st.verb.

Til undersøkelsen av disse variablene brukte jeg informater som er vokst opp i bygda. De er enten født i bygda eller flytta hit før skolepliktig alder, og minst en av foreldrene er fra bygda. I over halvparten av tilfellene er begge foreldrene fra bygda. Informantene blei også delt i tre aldersgrupper: personer under 30 år, personer mellom 30 og 60 år og personer over 60 år. Jeg har intervjuet like mange kvinner som menn i hver aldersgruppe. Heilt siden jeg begynte å samle inn tilfang fra Holla-målet i 1962, har det vært viktig for meg å få registrert eldre og yngre ordformer og særtrekk slik de kommer fram i naturlig dagligtale. Derfor har de samtalene jeg har hatt med bygdefolk som regel aldri dreid seg direkte om Holla-målet, men om slekts- og lokalhistorie, om arbeid, fest og fritidssysler, jakt og fiske og ellers lokalt tradisjonsstoff av ymse slag. I det heile har jeg lagt vekt på å ta opp emner som folk kjenner godt og som de kan snakke fritt og utvunget om.

Undersøkelsen av variabel 1. /e-a/ viste da at Holla i språkgeografisk sammenheng nå etterhvert har fjerna seg fra Midt-Telemarksbygdene Lunde, Bø og Sauherad, der e-varianten framleis er den dominerende. Å komme over grensa til Sauherad fra Holla kan føles som språklig å dumpe flere generasjoner tilbake. For mange grupper i Holla, spesielt de unge, kvinnene og folk i sekundær- og tertiærnæringene, fant jeg bare små rester igjen etter e-varianten. Det viste seg at det stort sett bare var de eldre bøndene og enkelte arbeidere som bur spredt som i en viss utstrekning holder på e-varianten, altså på *stebbe* for *stabbe*.

Forts. side 21.

EIN SAMTALE OM HOLLA-MÅL OG LOKAL SPRÅKRØKT

Gunn og Arne Johan Gjermundsen
Torun og Øyvind Gulliksen

ØG: I oppgava di skreiv du om noen få sær-
trekk som skiller Værksmålet ut fra det på
Sagene. Det er i grunnen rart at det fins språk-
lige forskjeller mellom arbeiderane i et såpass
lite industrisamfunn som Ulefoss.

AJG: Det har vært ei motsetning mellom
de to industriarbeidergruppene her fra gammalt
av, og denne motsetninga blir markert språklig
med den trange e-en på Værket. Det er ikkje
godt å si hva som er årsaken til det. Forma er
kjent fleire stader i vikkværsk, men den går nå
tilbake.

ØG: Men værksmålet, som jeg sjøl i stor grad
vokste opp med, har ingen status i språkopp-
læringa i skolen. I det heile må vi ha fått ei
mangelfull opplæring i heimespråket vårt. Se
bare på stilbøkane mine fra 6. og 7. klasse
for eksempel. Alt da skreiv jeg et veldig kon-
servativt bokmål. Det skjedde vel uten noe be-
visst press fra læreranes side. Det blei liksom
bare sånn.

AJG: Det er trist at mange av de lærarane
vi har hatt gjennom tidene har hatt for dårlige
kunnskaper om målføret i forhold til skrift-
språket. Ofte veit de ikkje åssen forholdet er
mellom nynorsk og språket her på staden. Om
de hadde visst det og hatt muligheter til å ta
konsekvensene av det, trur jeg vi hadde fått ei
bedre opplæring i morsmålet. Men det konser-
vative bokmålet har stor prestisje, og lærarane
har vel lagt skriftmålsundervisninga etter det,
her som andre stader på Østlandet.

ØG: Det kommer jo av de lokale språkpoli-
tiske forhold. Men det er merkelig at skolane i
bygda har vært såpass tafatte på det området.
Før i tida var jo mange lærere fra bygda, de
kjente målet og mange snakka det sjøl. Nå blei
vi så vidt jeg kan huske aldri retta på i tale-
språket. Problemet oppstår helst i skriftmåls-
opplæringa.

AJG: Ja, og her kan vi vel si at mange av
lærerane sjøl har vært språklig undertrykte.
Mange her på staden — også ein del av lære-
rane — har fått det i seg at heimemålet her
ikkje er noen skikkelig dialekt, men at det er
først når vi kommer til Lunde at vi får ei dia-
lekt som er brukelig. Det er ei veldig utbredt
oppfatning. I Lunde kommer vi jo meir inn i
det som er fastsatt som nynorsk struktur.
Lundemålet hører med til de målføra vi kaller
midlandsmåla, og de har stor prestisje i ny-

norsknormalen. De merker seg for eksempel
ut med treklangen i endinger på -ur, -ir og -ar
i fleirtall. Såleis er Lunedmålet liksom et meir
«fullverdig» eller «ekte» nynorsk mål. Mens vi
i Holla ligger utafor den talemålsgrensa, og
hører med til vikkværsk.

TG: — som ikke har noen status.

ØG: Men det har vel aldri vært snakk om
å ha nynorsk som skolemål her på Ulefoss, enda
vi jo like gjerne kunne ha hatt det. Det har
liksom vært sjølsagt at vi skulle ha bokmål.

GG: Mange her har stor forakt for nynorsk,
eller for bondemålet, som folk ofte sier. De
«bondskær» sier folk ofte om de som snakker
Lunde-mål. Her som i andre bygder på Øst-
landet er det mange rare fordommer mot ny-
norsken.

AJG: Jeg lurer på om vi ikkje har et vedtak
om å følge radikalt bokmål i skolen, men lære-
bøkene gjør det vanskelig å følge ei slik linje
i praksis kanskje.

ØG: Men tenk at nynorsk kom inn først som
et fremmedspråk i realskolen med prøver i
gjenfortelling! Sjøl skreiv jeg et slags salme-
boknynorsk. Det skulle liksom lukte litt av
Garborg, Hovden og Blix for å bli godt.

TG: Jeg trur det er mange lærere som har
det som pedagogisk program at en skal holde
seg til ytterpunktene i hovedmål og sidemål. Det
gjelder å få system eller et markert skille, kan-
skje fordi de sjøl syns det er vanskelig å holde
måla fra hverandre. Jeg trur også at få lærere
veit om at det er mulig å bruke kløyvd infinitiv
på bokmål, altså å skrive *gjøra, lesa* for eksem-
pel med a-ending. Og om de veit det, har de
fått det for seg at det er så vrient at elevene
helst ikke bør prøve. Det til tross for at det
hører til naturlig talemål for svært mange.

ØG: Her kommer vi inn på frykten for ikkje
å være konsekvent. Vi hører jo ofte at kravet
til konsekvens skal hjelpe oss til å skrive bedre,
men jeg trur mange av oss føler at konsekvens-
kravet kommer ovafor, og at det ofte tar fra
oss lysta til å skrive. At du er konsekvent i
språket betyr at du behersker ei form. Og om
du er utafor den, så blir språket ditt vinglete.
I den dommen får du liksom et kvalitetsstempel,
ikkje bare på språkføringa, men på deg sjøl.
Du er vinglete, og vel og merke, vinglete er
det da ikkje bra å være.

Forts. neste side.

GG: Det ville være til stor hjelp om elevane trygt kunne bruke kløyvd infinitiv på bokmål au. Ungane kommer jo ofte i de første klassene og spør om de kan skrive ord og uttrykk de er usikre på. Jeg lar dem gjøra det. Det viktigaste er at de får kjenne gleda av å uttrykke seg skriftlig. Det skal oppmuntras. Når det kommer ein liten elev med et opus så fortjener han at vi roser han eller henne for det, og at vi — i hvert fall i første omgang — totalt overser feila. Feilretting i utide kan stundom paralysere folk sånn at de ikkje tør skrive.

AJG: De færreste har jo et bevisst forhold til sitt eige språk, til lokalmålet sitt. Mange her i bygda kjenner ikkje til at vi har former tilfelles med nynorsk. Jeg har sjøl prøvd å undervise i nynorsk i ungdomsskolen med utgangspunkt i Hollamål, og det syns jeg har gått bra. Om eleven er i tvil, har jeg sagt at han får spørre seg sjøl om hva han sjøl sier, og i mange av tilfellene går det.

GG: Det har vel au noe å gjøra med åssen innstilling folk har til språket. Jeg trur mange her har ei sånn innstilling som jeg kan huske jeg hadde som lita. For eksempel sa jeg «ikkje», men jeg visste at egentlig hette det «ikke». I detta tilfelle og fleire trudde jeg det hette noe anna enn det jeg sa. Sånn trur jeg ofte ungene får språklig mindreverdighetsfølelse fra starten av.

ØG: Men nektingsforma «ikkje» er ikke god tatt innafor bokmålet.

TG: Nei, men om vi ser på normalen, gir den heller ikke muligheter til å være konsekvent! For om jeg på bokmål kan bruke kløyvd infinitiv, skulle alt tilsi at jeg også kunne bruke i-partisipp som *skrivi* og *syngi*, men det kan jeg altså ikke! Jeg trur ofte at skolegrammatikken er basert på et nokså konservativt bokmål og mindre på heimespråkets grammatikk. Om du holder deg til den første, sies det at du er konsekvent, om du slår inn på den andre, er du det plutselig ikke.

ØG: I Lunde vant nynorsken tilbake ein skolekrets i fjor. Det skjedde i utkanten av kommunen vår, der det i alle fall sentralt står dårlig til med språkrøkta. Ein kan vel au si at da Lunde kom inn under Ulefoss som administrasjonssentrum, førte det til ei svekking av nynorsk som arbeidsspråk for Lunde-delen. Skrivelser fra kommunen her kommer ofte på det mest konservative bokmål som går an! Se bare på et lite hefte som kommunen nå har gitt ut for å orientere om styre og stell. Det er et fint tiltak, men heftet viser inga respekt for talemålet i bygda, og det er så vidt jeg veit ikkje gitt ut på nynorsk, enda halve kommunen har det som hovedmål. Det syns jeg er ansvarslaust.

AJG: Her trenger vi et nytt syn på språket både på skolane og ute blant folk. Det du her nevnes syner kanskje at det blei tatt lite hen-

syn til språkgrenser i kommunesentraliseringa. Om Scheikomiteen hadde vurdert språkgrenser, hadde den vel neppe slått sammen Lunde og Holla, men kanskje heller Bø og Lunde sånn det var tidligere, og Holla med Solum for eksempel.

ØG: Ulefoss hørte til de småstadene som for noen år sia skulle sette opp skilt med gate- og stadnavn. Navna var sjølsagt kjent for folk her, men de var ikkje skrivi opp eller prenta på skilt. Jeg må si at de som bestemte det som skulle stå på sånne gate- og stadnavnskilt hadde ei voldsom respekt for det konservative skriftmålet.

AJG: Det var forsøk i gang på den tida å få stadnavn på Ulefoss på nynorsk uten at det førte fram. Sjølv ville jeg for eksempel ha Vesthagan, det sa alle de som budde der, men det gikk ikkje gjennom i den lokale navnekomiteen, og det blei -hagen. På den andre sida har vi stadnavnet som skal være Helgja, men som fleire derfra uttaler *Helgen*.

GG: «Å mange ganger skal jeg si at det heter *Helgen*», var det ein som sa i et kommunestyremøte. Det må klart være respekten for skriftmålet som lager ei slik forestilling. Ellers syns jeg at fleire har begynt å bruke dialekta si nå.

AJG: Ja, jeg au syns å merke ei gledelig endring den veien. Som jeg sier i oppgava mi er det heller ikkje høgstatusspråk som brer seg, men folkemålet i Skien. Det samsvarer med det Per Gulbrandsen fant for Tønsbergmålet (se *Språklig Samling* 18:1, 1977). Godt over 50% av informantane mine brukte øy-forma i sånne verb som *brøyt* og *skøyt*. Dette gjelder sikkert ikkje bare for Holla, men for heile vikkværsk, altså et stort område av Øst-Norge. Likevel er ikkje forma tillatt! Vi har au område med monoftongering, så *brøt* og *skjøt* er sjølsagt i orden, men jeg syns nesten det er et overgrep at vi ikkje kan bruke øy-forma i slike tilfelle.

ØG: Her hos oss virker *brøt* og *skjøt* direkte jålete, og få kjenner til at det går an å skrive *braut* og *skaut* på bokmål.

TG: I Peter Trudgills bok om *Aksent, Dialekt og Skole*, som snart kommer på norsk, har jeg diskutert akkurat det problemet i kommentarene. For språknormererne har antakelig øy-forma vært ei lavprestisjeform uten status i nynorsk eller tradisjon i skriftspråket i det hele. Derfor er den vel heller ikke tillatt.

ØG: Holla er et tydelig lagdelt samfunn og må egne seg bra til studier av yrkesgrupper og språk. Kan du si noe om språkskilnader mellom arbeidere og funksjonærer?

AJG: Funksjonærene har stort sett fløtta inn utafra, og har ikkje snakka Holla-mål. Ellers har jeg inntrykk av at når folk får funksjonærstatus, forandrer de på målet sitt. Jeg har eksempler på at arbeidere som har stigi til formann, skiller seg til dels skarpt ut fra tidligere

arbeidskollegaer — i alle fall når de har snakka med meg.

TG: Men har det vært noe stas i det å snobbe oppover da?

AJG: Jeg veit sannelig ikkje åssen det har seg her i det klassesdelte samfunnet som Ulefoss nå ein gang er. Her har vi jo det øverste som det norske samfunnet fra gammalt av hadde å by på, nemlig godseiere. Med husmannsånda følger stor respekt for sånt som kommer ovafor. Sånn er det vel au med språket. Hos ungane står nok lokalmålet ganske sterkt. Det er ungeflokken på staden som verker normerande på språket til de som måtte komme utafra. Men i voksen alder, når ein får forskjellig arbeid og går inn i andre sosiale sammenhenger, da kommer det et språklig skille ofte. Etter samtaler jeg har hatt i Holla med folk fra servicenæringene, har jeg inntrykk av at folk i den gruppa ofte viser motvilje mot bygdemålet, og at de gjør bevisste forsøk på å fjerne seg fra målføret.

GG: Som lærer er jeg opptatt av barnespråket her i bygda. Barn har ofte stor språkbevissthet, de er flinke til å merke seg språktrekk og de spør ofte om språket. «Heter det vel *medda*, *frøken?*», var det ein som sa til meg. Det hadde han hørt andre unger si, men mora hadde sagt at det hette *middag*. Jeg veit au om ein som i stor tiltru til heimespråket sitt skreiv *nærre* for *narre*.

AJG: Nå er det au ei viss interesse her for å gi opplæring i dialekt. Men mange ting i de seinere åra visker ut språkskille, sentralskole-systemet for eksempel. Før hadde hver krets sin skole, og dialekttrekk fulgte ofte skolegrensene.

TG: Det du skreiv om Holla-målet i bygdeboka burde bli fast pensum i ungdomsskolen her. Ofte er det sånn at det nære blir sett på som mindreverdige. Ellers er det forsøk i gang med leseopplæringa, som går ut på at møtet med skriftspråket i størst mulig grad skal bli et møte med heimespråket. Det har vist seg at de som lærer å lese gjennom dialektene lærer å lese vel så fort og godt som de som går om skriftspråket. Om vi kunne få gjennom noe sånt, trur jeg elevane i bystrøka her østpå hadde fått meir ut av nynorsken au. Men foreløpig ser det ut som denne dialektorienteerte norskundervisninga i de første klassene står i stampe. Her har lærerutdanninga et voldsomt ansvar.

GG: Ja, jeg trur det er viktig i de første skoleklassene da skriftbildet festner seg. Et av de største hindra for unger når de begynner å lese er jo ikkje bare det å få lydane til å gli sammen, men at de ikkje kjenner orda de skal lesa.

ØG: Problemet er vel at vi faktisk møter et anna språk når vi begynner på skolen. Kanskje hører det noe sammen med at skolen har hatt lite ansvar for arbeiderkulturen?

AJG: Skolen oppdrar nok etter middelklas-

semønster. Vi har fått høre at arbeiderspråket er ein såkalt innsnevra kode. Det har — særlig i USA — gitt skjebnesvangre konsekvenser i form av ekstraundervisning for elever som er definert som språklig tilbakestående. Bakom et slikt språksyn ligger ofte et syn på arbeideranes språk som mindreverdige.

TG: Og denne holdninga preger språkbrukerane sjøl. I ei Osloklasser fant jeg at dialektmerker som elevane brukte, blei betrakta som slurv av elevane sjøl. Det er det konservative skriftspråket som igjen har stor prestisje, og det preger skolebøkene fra barneskolen.

GG: Jeg pleier å ta meg sjøl i forsøk på å snakke fint hvis jeg for eksempel er i byen for å handle. Da kan jeg slå over til bokord som *vet*, *hvorfor* og *hvordan*, men jeg klarer for eksempel aldri å si *kjoler* uten at jeg har ærending. Den henger så fast.

TG: Bøyningssystemet bruker vi jo så ofte. Det er ingenting i veien for at vi skulle kunne lese og uttale endinga -er som *ær*. Det skjer ofte ellers, som i ordet *er*, *jeg er*. Når det gjelder bybutikkane vurderer enkelte butikkfolk kjøpekrafta di etter språk og klesdrakt. Mange i servicenæringa er vare overfor lavstatusspråk, fordi de sjøl ofte kommer fra språkmiljøer som mange ser på som mindre fine.

AJG: Ja, språket kan vel au være med å bestemme den grad av oppmerksomhet du blir vist, i byen vel og merke. Det er ellers naturlig å skifte mål fra situasjon til situasjon. Men det blir aldri heilt konsekvent. Vi er tilbake til det med å være vinglete. Kanskje er det noe her som gjør at vi stundom skammer oss over målet vårt, uten å ville det?

GG: Usikkerheten kommer med et skifte inn i et miljø der det liksom passer dårlig med heimespråk. På Ulefoss *eter* folk, men for godtfolk i byen er det bare grisen som *eter*. Vi sier *ungær*, og kan vanskelig få oss til å si barn, som er et meir høytidelig skriftord. Når vi leika fine damer som små, hørte det med å sløyfe diftongane og si *sten* og *ben*.

ØG: Ein ting jeg ofte har tenkt på er forholdet mellom kjerka og lokalspråket. Jeg meiner å huske at på bedehuset heime foregikk folkelig religiøst liv ofte på heimemål. Bibelspråket var sjølsagt konservativt, men i vitnesbyrda blei det ofte brukt et personlig språk, et språk som folk var heime i. Vitnesbyrd er stort sett fortellinger om noe sjølopplevd med ei kristen tolking. Presten hadde et anna språk. I de fleste tilfeller var det meir konservativt, og det markerte at han sosialt sett sto utafra den virkeligheta arbeiderne på bedehuset sto i.

GG: Søndagsskolen blei au drivi på heimespråk i kretsen vår.

ØG: Ta nå menighetsbladet for eksempel. Det

Over til side 20.

FINSK I NORD-NORGE

Av Anna-Riitta Lindgren og Marjut Aikio

Om den finske innvandringa til Nord-Norge på 1700- og 1800-tallet har en vanligvis trudd at de fattige innvandrerne kom på grunn av krig og uår i heimlandet. Det er riktig at de mange og lange krigene i Sveriges stormakts-tid var svært vanskelige og tunge for Finland, som hørte til Sverige til 1809. Men på 1800-tallet var Finland en autonom del av Russland, med en økonomisk fordelaktig stilling. Perioden var nesten uten krig, men i 1860- og 1880-åra var det harde år med snø og is helt fram til St.Hans-tider til og med i Sør-Finland. Sjøl om disse forholda også virka til økt utvandring, avviser historikere i dag (f.eks. Einar Niemi i Norge og Samuli Onnela i Finland) at utvandringa primært skjedde på grunn av krig og uår. Istedes setter de innvandringa til Norge inn i en større sammenheng: de finske bøndenes ekspansjon på Nordkalotten generelt.

På 1500-tallet fantes det fast finsk busetting i Uleåborg og Kemi og ved kysten av Bottenvika, i nedre Tornedalen og ved nedre Kemielv til Rovaniemi. Østover og nordover var det samisk område, som da bestod av størstedelen av Lapplands län og av området på østsida av Kainum helt til Kuusamo. På 1600-tallet spredte den finske busettinga seg til Muonio, Kittilä, Kemijärvi, Kainuu, og på 1700-tallet til Jukkasjärvi (i Sverige), Karesuvanto, Enontekiö, Sodonkylä og til Lyngen, Skjervøy, Alta, Karasjok, Tanadalen. I løpet av 1800-tallet kom de til Enare, til Øst-Finnmark, til Murmankysten. På 1800-tallet kom hovedvekta av innvandrerne til Varanger, der Vadsø (Vasisaari) blei «kvenenes hovedby».

Innvandringa til Norge var derfor en forlenging av de finske bøndenes ekspansjon inn i sameland, en ekspansjon som pågikk i flere hundre år og som holdt fram til de nådde helt nord til ishavskysten. Ifølge Einar Niemi (i *Ottar* nr. 103, 1978) var det flere faktorer som forårsaka ekspansjonen. Blant de viktigste var

den såkalte svedjemetoden som jordbruksmetode og en stor befolkningstilvekst (som på 1700-tallet og på 1800-tallet var om lag dobbelt så høy i Finland som i Norge og Sverige).

Niemi hevder at 30—40 prosent av innvandrerne til Vadsø kom fra den sjøleieende bondestanden, og det betyr at det ikke generelt var de aller fattigste som kom. Det var stor klasseforskjell i Finland i den tida mellom sjøleieende bønder, husmenn og drenger.

Kvenkultur

De finnene som kom til det indre av Finnmark (Kautokeino, Karasjok, Tana), blei temmelig raskt assimilert i det samiske miljøet de fant der. De som kom til de ytre fiskeværa (f.eks. til Skjervøy), blei raskt fornorska. Men på mange plasser, f.eks. i Lyngen (Jyykeä), Nordreisa (Raisi), Kvæningen (Naavuono), Alta (Alattio), Porsanger (Porsanki), Laksefjord og Varanger (Varanki), oppstod det et finsk miljø, et kvensk miljø.

De fleste kvenene kom fra den delen av Finland som hadde vært sameområde på 1500-tallet. En del kom fra nedre Tornedalen, der den finske busettinga var eldre. Men det kom også innvandrere fra andre deler av Finland, også fra Sør-Finland. I Norge tilpassa de tradisjonene sine til de nye forholda, til naturen, næringsvegene og samfunnsforholda, og de utvikla tradisjonene videre innafor rammen som de nye forholda satte.

Kvenene hadde stor kontakt både med samer og nordmenn. Det kan mange steder se ut til at de hadde større kontakt disse gruppene enn nordmenn og samer hadde med hverandre. Kvenene tok imot og gav kulturimpulser til begge folkeslaga de kom i kontakt med. Den samiske innflytelsen var dessuten allerede stor i de nordfinske tradisjonene innvandrerne hadde med seg da de kom. Slik skapte kvenene sin egen kultur, kvenkulturen, som var noe annet og annerledes enn den vi kan finne i Finland. Den var altså ikke «gammal finsk

kultur», som det ofte blir påstått, men en minoritetskultur i Norge på samme måte som den finlandssvenske kulturen hører til samfunnet i Finland, ikke til Sverige

Språket

De finske dialektene i Nord-Norge ligger nær de nordfinske dialektene. I Øst-Finnmark er de nærmest Kemielv-dialektene, i Nord-Troms Tornedalsdialekt. Kvenene har vært nødt til å skape en god del sjøl av det ordtilfanget de trengte, de lånte ord både fra samisk og norsk og smelta dem om ved hjelp av finske språkelementer. Kvendialektene er omtrent like forståelige for finner flest som andre mer spesielle finske dialekter (f.eks. mange av dialektene i sørvest og Helsingfors ungdomsspråk — disse variantene har også mange trekk som følge av påvirkning fra andre språk). For finner er derfor kvendialektene i Nord-Norge godt forståelige, sjøl om enkelte ord av og til må forklares spesielt.

Norsk politikk overfor kvenene

På 1700- og 1800-tallet var den norske politikken overfor kvenene for det meste velvillig og positiv. Kvenene var flinke og flittige. De jobba i gruvene, og de var dyktige jordbrukere, som økte jordbruksarealet i Nord-Norge. Dette blei sett på som positivt fra statens side (men sjøsamene, som dermed mista mye av sine ressurser til kvenene, var neppe like positive). Mot slutten av 1800-tallet endra imidlertid staten politikk overfor kvenene, og begynte en bevisst fornorskingspolitikk, en politikk som blei fulgt helt til andre verdenskrig. En grunn til denne nye politikken finner vi i utenrikspolitikken. Norge var redd for at Russland planla en ekspansjon i nord med støtte av den finsktalende befolkninga. Denne frykten var ugrunna, det fantes ikke slike planer i Russland, men frykten hos de norske myndighetene var reell nok. Etter at Finland blei sjøstendig i 1917, var det ikke lenger frykten for Russland som dreiv fornorskninga framover, men frykt for finsk nasjonalisme og ekspansjonsplaner. På 1800-tallet oppstod det viktige nasjonalistiske rørsler i Finland, men de hadde nådd sine mål i og med sjøråderetten i 1917. Den nasjonalismen som eksisterte i Finland i mellomkrigstida, hadde sin rot i borgerkrigen i 1918. Hos dem som vant borgerkrigen, oppstod myten om «frihetskrigen» og de røde «fosterlandssvikere». Den overdrevne nasjonalismen var størst i 30-åra, da den også mottok impulser fra nazismen i Europa. Bønderørsla i Österbotten, Lappobevægelsen, var først og fremst antikommunistisk og retta mot «de røde» i Finland. I intellektuelle kretser kjempa «Akademiske Karelie-Selskap» for «ekte finskhet» (mot finlandssvensker) og drømte om et «Stor-Finland» som

skulle bestå av den delen av Europa der en hadde finsktalende befolkning. AKS var anti-kommunistisk og antisovjetisk, og drømmen om «Stor-Finland» var stort sett innretta mot Sovjet-Karelen, som vi ser av selskapets navn. Men dessuten forekom det sporadisk interesse også for Nord-Sverige og Nord-Norge, sjøl om den på ingen måte var så aggressiv og alvorlig som den interessen som gikk østover. Noen AKS-folk reiste rundt i Nord-Norge og skreiv artikler om kvenene, noe som vekke stor uro i Norge. Bl.a. kom det i 1936 ut ei bok med tittelen «Finsk fare for Finnmark» av en Ratche. Denne frykten var ikke mer realistisk fundert enn den for Russland tidligere. Nasjonalismen i Finland var retta mot de røde i Finland og mot Sovjet. Interessen for Norge var begrensa til noen små grupper blant de aller ivrigste, og heller ikke de tenkte på slike ting som krig og okkupasjon. Forholdet mellom regjeringene i Norge og Finland var fredelig, og kvenene sjøl hadde så godt som ingen interesse av eller kontakt med AKS. De fleste visste vel knapt at det fantes et slikt selskap. Som norske statsborgere var de langt fra noen «landssvikere», men de blei offer for den frykt og mistru som AKS vekke i Norge. Den harde fornorskingspolitikken i mellomkrigstida har hatt som resultat at vi nå har den siste finsktalende generasjon i Nord-Norge.

På 1960- og 70-tallet har myndighetenes politikk blitt mer og mer positiv overfor kvener og kvenkultur. Men fornorskninga er allerede kommet så langt at den nye positive holdninga sannsynligvis kommer for seint til å «redde» kvenkulturen.

Ei anna sak er at det i dag kommer «nye» kvener til landet. Finsk innvandring er ikke slutt. Finland har stor arbeidsløyse, og som følge av det har 300.000 finner utvandra til Sverige etter krigen. De siste åra er det også kommet en del folk til Nord-Norge.

Språksosiologi i Nordreisa

Vi (forfatterne) holder nå på med et forskningsarbeid om kvenenes språksituasjon i Nordreisa kommune i Nord-Troms. Fornorskninga av kvenene i Nord-Troms er generelt kommet litt lengre enn i Øst-Finnmark, og andelen av samisk og norsk befolkning varierer fra ei kvenbygd til ei anna. Fornorskninga av kvenene har likevel gått stort sett parallelt over hele Nord-Norge, og vi skal her ta opp noen hovedpunkter ved det kartleggingsarbeidet vi holder på med.

Urbefolkning og innvandrere

Nordreisa er ei trespråklig bygd. Fra historia veit vi at det budde samer her før kvenene og nordmennene kom. Ved fjorden

Over til neste side.

SPRÅKLIG SAMLING

budde sjøsamere, og flyttsamer brukte fjellområda som sommerbeite for reinen. På 1700-tallet og framover kom kvenene til området og fra begynnelsen av 1800-tallet nordmennene. Den faste busettinga fordelte seg utover på 1800-tallet slik at den øvre delen av Reisdalen blei så godt som helt finsk, den nedre delen finsk-norsk, fjorddelen dels finsk-norsk, dels samisk-finsk-norsk, og de ytre delene av bygda blei samisk-norsk. I gamle dager pleide flyttsamene å si at når de nærma seg innlandet og såg ned på landskapet ved kysten, så visste de at der de såg furuskog, der fant man finner, der de såg bar steinstrand ved havet, der møtte de samer, og der de såg store hus, der møtte de norske handelsmenn og storfolk.

Språksituasjonen på 1800-tallet

Det eneste offisielle språket har hele tida

vært norsk. Den vesle lokale overklassen, som bestod av handelsmenn, lærere og embetsfolk, har bestandig vært norske. Bøndene og fiskerne kom derimot fra alle tre stammene. Antakelig oppstod det et sterkt press mot sjøsamene fra innflytterne, fordi de fleste av sjøsamene blei assimilert på 1800-tallet eller de flytta bort til Finnmark. Kvenenes andel av befolkninga vokste og dermed også innflytelsen fra finsk språk. Det ser ut til at finsk nesten blei det dominerende språket ved uoffisielle sammenhenger. Mange nordmenn lærte seg finsk, mens svært mange av kvenene var énspråklige. Når en kven og en nordmann gifta seg, blei det oftest en helt finskspråklig familie. Flyttsamene lærte finsk i Nordreisa om sommeren fordi både nordmenn og kvener brukte finsk når de snakka til dem. Likevel fantes det også samer som brukte norsk i samtale med nordmenn.

De mest typiske trekk ved språksituasjonen i Nordreisa på 1800-tallet

A. Sjøsamene blei assimilert

Vi har ikke nærmere informasjon om denne prosessen, men vi kan tenke oss at det både var fornorsking og forfinsking

B. De tre «overlevende» grupper

a. Språkkunnskap:		b. Typisk språk ved samtale:	
Flyttsamer	samisk og finsk (enkelte også norsk)	Seg imellom brukte alle gruppene sitt eget språk	
Kvener	finsk (enkelte også norsk eller samisk)	Same og kven	finsk
		Same og nordmann	finsk
Nordmenn	norsk og finsk (alle kunne likevel ikke finsk)	Kven og nordmann	finsk
		(Unntak fra dette mønsteret forekom sjølsagt)	

Fornorskingstida

Da fornorskingspolitikken begynte ved århundreskiftet, visste de fleste i Nordreisa ingen ting om de utenrikspolitiske argumentene som låg bak. Utover på 1900-tallet skjedde det store forandringer i næringslivet og i kulturlivet, og det betydde at forbindelsen med det øvrige Norge blei livligere og at massemedia og skoleutdanning fikk mer å si enn før. Slik fornorskinga blei oppfatta i Nordreisa, såg man på finsk- og norsk-kunnskaper som alternativer det måtte velges mellom:

Hvis en kunne finsk, så lærte en ikke norsk. «Finsken ødelegger norsken» var en vanlig oppfatning, og slik oppfatta en også motivet bak fornorskingspolitikken — både de nordmennene som arbeidde for fornorskinga og de kvenene som bytta språk.

Det var først og fremst skolen som blei brukt for å sette politikken ut i livet. Tidligere hadde lærerne brukt finsk i undervisninga av kvenbarna og det hadde vært i bruk tospråklige skolebøker. Men nå kom det be-

stemmelser fra fylket om at lærerne bare skulle bruke norsk, og kvenforeldrene blei anbefalt bare å snakke norsk med barna. Den uttalte meininga var å få finsken til å forsvinne helt. Fra hundreårskiftet og utover nådde denne politikken konkrete resultater i Nordreisa. Det blei stadig større press på kvenene for å få dem til å legge vekk sitt eget språk og ta i bruk norsk isteden.

Gjennom de intervjuene vi har foretatt i Nordreisa, har vi fått det inntrykket at den gang fornorskingspolitikken ennå ikke var satt ordentlig i gang, hadde kvenene kjent seg likeverdige med norsktalende i samme yrke og samfunnsklasse. Men etter som fornorskingsperioden skred fram, blei kvenenes sosiale status stadig dårligere. Det blei «finest» å være norsk — og det blei nesten betrakta som en skam å snakke finsk. Sjølsagt tenkte ikke alle reisaværingar slik, verken alle kvenene eller nordmennene, men likevel oppstod det et sterkt sosialt press mot finskheten i sin alminnelighet.

Kvenene reagerte ulikt på fornorskingsstrevet, hver ut fra sin egen situasjon og personlige karakter. Generelt var det stor forskjell på den måten kvinner og menn tok imot fornorskingskravet på. Mennene holdt mer på finsken og det var lenge respektert blant menn å kunne snakke finsk. Dette gjaldt også blant norsktalende menn. Når kvenkvinnene derimot møtte negative holdninger fra andre mennesker og fra samfunnets side på at de snakka finsk, følte de seg tvunget til å fornorske — seg sjøl, men først og fremst barna. Den rolle kvenkvinnene spilte i fornorskingsprosessen skulle vise seg å bli helt avgjørende.

En av grunnene til de ulike holdningene blant kvinner og menn var arbeidsmiljøet. Jentene begynte allerede i svært ung alder å arbeide som hushjelper, og da oftest hos norsktalende. Så lærte de norsk gjennom det. De jamaldrene guttene arbeidet samtidig med voksne menn på fiske, i tjæremila, på skogsarbeid, jakt osv. — og der blei det brukt finsk. Det har også spilt inn at finsken hadde en klart høgere status blant menn enn blant kvinner. Mange kvinner rett ut skjemptes ved at de snakka finsk, men ei slik holdning var ikke typisk blant mennene. De mennene som hadde vansker med å snakke norsk, kunne nok ha kompleksar på grunn av det, men det at de kunne finsk og brukte det, blei ikke sett på som noen skam, verken av den enkelte sjøl eller blant andre menn i samme sosialgruppe (norsk- og finsktalende).

Hos de finsktalende bøndene som gikk på skolen i den harde fornorskingstida, kan vi ofte finne ei ulik holdning overfor folk fra høgere samfunnslag, avhengig av om de kom-

mer fra Finland eller er norske. Bøndene følte seg nedvurdert av nordmennene og var sjenerte overfor dem, men finner — som en kunne snakke med på sitt eget språk — blei oppfatta som del av deres eget folk, uansett hvilken sosial status de hadde.

Hva skjedde i kvenfamiliene under fornorskinga?

Lærerne fortalte foreldra at barna helst ikke skulle snakke finsk i det hele tatt. Gjorde de det, ville de ikke lære norsk. Kvenkvinnene begynte derfor å snakke til barna sine på norsk. Foreldra snakka likevel finsk seg imellom og ofte fortsatte mannen i familien å snakke finsk til barna, som da svarte på norsk. I mange tilfelle var det forbudt for barna å bruke finsk. De brukte derfor norsk seg imellom og svarte på norsk til eldre personer som brukte finsk til dem.

Samtale på to språk, der den yngre generasjon brukte norsk og den eldre (far, onkel, besteforeldre, nabo) finsk, var vanlig (og forekommer ennå i enkelte familier). Barna forstod finsk fullstendig, men snakka det ikke sjøl. Slik oppstod det en svært spesiell type språkkunnskap. Ferdighet i å snakke og ferdighet i å forstå utvikla seg ikke normalt i forhold til hverandre, fordi det ikke var lov å snakke finsk. I dag kan vi møte mange kvinner i Nordreisa som er vokst opp i fornorskingstida og som forstår finsk fullkomment, men som faktisk ikke kan bruke det sjøl. Guttene i disse familiene, der mor snakka norsk til barna, begynte vanligvis å snakke finsk da de blei voksne. På denne måten utvikla barna seg slik at ei søster bare forstod finsk, men kunne ikke bruke det sjøl, mens broren snakka finsk flytende og nesten like bra som andre finsktalende (dvs. at han ikke gjorde slike feil i finsken som utendinger gjør når de lærer finsk). Det fins likevel en del døtre i slike familier som i voksen alder har begynt å snakke finsk, men gjennomsnittlig er det her en klar forskjell mellom kvinner og menn. Forklaringa på dette er den ulike status finsken hadde blant kvinner og menn, som det er gjort greie for ovafor.

Blant menn forekommer den ensidig passive ferdigheten nesten bare hos folk som er så unge at de har vokst opp etter at fornorskinga av bygda alt var kommet svært langt.

I den siste generasjonen er heimspråket bare norsk. Barna i disse familiene kan i høyden noen få finske ord. Slik er man ved en hardhendt politikk i løpet av et relativt kort tidsrom kommet fra en situasjon der de finsktalende kvenene oftest var enspråklige til situasjonen i dag, da de ikke kan

Over til neste side.

SPRÅKLIG SAMLING

finsk i det hele tatt. Skjematisk og generelt kan vi framstille fornorskingsprosessen slik:

- I Helt finsktalende familie.
Foreldra i mange tilfelle enspråklige.
Barna lærer litt norsk i skolen.
- II Tospråklig familie.
Foreldras morsmål er finsk og de bruker finsk seg imellom. Mor snakker norsk til barna, mens far bruker finsk. I begge tilfelle svarer barna på norsk og de bruker norsk seg imellom.
- III Norsktalende familie med tospråklige foreldre.
Heimemålet er norsk. Far snakker finsk flytende og bruker det til andre menn og med eldre kvener. Mor forstår finsk fullstendig, men snakker det ikke sjøl, og svarer på norsk dersom andre kvener bruker finsk til henne. (I nødsfall, f.eks. med finske turister som ikke kan norsk, kan ho klare seg sånn noenlunde.)
- IV Enspråklig norsktalende familie uten kunnskaper i finsk.

Som en ser, har kommunikasjonssituasjonene ofte vært svært kompliserte. (Se f.eks. på barnas situasjon i den andre fasen: De snakker sjøl et språk som er et fremmedspråk for foreldra deres, og i mange tilfelle kunne besteforeldra ikke dette språket i det hele tatt.)

Karakteristisk for de endra språkforholda er at de er bevisst gjennomført. Hvis ikke de hadde vært det, kunne så store forandringer ikke ha skjedd over så kort tid. Initiativet kom fra statens side, som dreiv sin språkpolitikk fram med ei klar målsetting: finsken skulle bort. I praksis gav det seg utslag i at kvenkvinner bevisst gav et annet språk til sine barn enn det som var hennes eget morsmål. En kan undre seg på hvilke anstrengelser det måtte medføre for kvenmødrene alltid å skulle bruke et fremmed språk med sine egne barn, et språk de i mange tilfelle sjøl beherska dårlig. For barna var denne situasjonen heller ikke uten problemer. Mange som er vokst opp i slike forhold, har klagd over at den norsken de lærte av foreldra, var feilaktig, og at det seinere var vanskelig å rette på det. De lærte dermed verken norsk eller finsk ordentlig.

Fornorskinga forandra også situasjonen med omsyn til språket i ekteskap mellom finsk- og norsktalende: Nå blei disse familiene norsktalende. Ekteskap mellom kvener og nordmenn har vært vanlig. Ekteskap mellom norsk- eller finsktalende og samer fins også, men ikke i like stor grad. Hvis disse familiene

budde i Nordreisa, blei samisk aldri heime-språket i slike familier. I finsk-samiske ekteskap var språket tidligere finsk, men etter fornorskingstida har det vært norsk.

Fornorskinga begynte tidligere i Nerbygda enn i Øverbygda (forskjellen var omtrent en generasjon). Tospråklige kvenfamilier (II i skjemaet ovafor) var vanlige i Nerbygda i begynnelsen av vårt hundreår, mens i Øverbygda blei de vanlige etter første verdenskrig. Familier der det bare blei brukt finsk, fantes i Øverbygda like til andre verdenskrig. Mellomkrigstida var den avgjørende gjennombruddstida for fornorskinga av Nordreisa.

I praksis gikk fornorskinga i enkelte familier ikke akkurat slik som det skjematisk blei framstilt ovafor. Mange ekteskap mellom nordmenn og kvener på ulikt utviklingstrinn m.h.t. fornorskingsprosessen forårsaka avvik fra det generelle mønsteret. Skjemaet ovafor er imidlertid satt opp ut fra et omfattende materiale over ulike kvenfamilier i fem generasjoner.

Skriftspråk og lestadianisme

Religionen var en viktig faktor til å opprettholde kvenenes sjølrespekt som finsktalende. På 1800-tallet hadde det religiøse livet i bygda blitt todelt, og grensene gikk etter språket: kvener og samer var lestadianere, de norsktalende var ikke. Kirka brukte nesten bare norsk. Utover på 1900-tallet forandra språkforholda seg i de lestadianske forsamlingene. Mens forsamlingene i Nordreisa på 1800-tallet nesten bare hadde brukt finsk, tilpassa de seg nå mer og mer den språkbruken som var vanlig i menigheten. Lestadianerne skaffa seg tidlig et effektivt tolksystem over hele Nordkalotten, og det blei gjort mye for å gi alle som deltok mulighet til å høre preknene på sitt eget morsmål. Forsamlingene i Nordreisa gikk gradvis bort fra finsk, først til tospråklighet (finsk-norsk), så videre til bare norsk. Nå for tida brukes finsk nesten bare når en har besøk fra Finland. Derimot tolkes store sommerstemner på samisk. Sjøl om forsamlingene blei mer og mer norsk-språklige, bevarte likevel finsk en viktig stilling og hadde høg status innafor lestadianismen. Grunnen er at lestadianismen er en internasjonal rørsle og at finsk er det felles språket over grensene. Sjøl om Lestadius sjøl var en svensk prest, fant læra hans flest tilhengere i Finland, der den bredte seg helt sør i landet og der mange av prestene blei lestadianere. I Sverige og Norge derimot finner vi lestadianerne bare i nord, og stort sett knytta til de to minoritetene kvener og samer. (Mange av de svenske og norske samene kunne også finsk.)

Etter at finsk blei forbudt i skolen, var den

lestadianske religionen så godt som det eneste tilbud kvenene hadde av kultur på sitt eget språk. Religionen hadde også stor betydning for kvenenes skriftspråk. Før fornorskings-tida var det vanlig at kvenene leste og skreiv finsk. De brevveksla på finsk med hverandre, med slektninger i Finland og med dem som utvandra til Amerika. Litteraturen de leste, var for størstedelen religiøs (men en god del familier abonnerte på den finsk-språklige avisa *Haparanda*, som kom ut i Nord-Sverige).

Men i løpet av fornorskingsstida blei ferdig-hetene i å skrive og lese finsk stadig dårligere blant kvenene. Sia den tid har det bare vært lestadianismen som til en viss grad har bidratt til å holde oppe denne delen av språkkunnskapen blant kvenene. I den siste perioden har bare et fåtall av de finsktalende brukt å lese finsk og enda færre har kunnet skrive. Ferdighet i å lese og lese-erfaring har vært klart bedre blant lestadianerne enn andre.

Etterkrigstida

I dag lever det i Nordreisa en liten minoritet eldre mennesker — de fleste over 50 år — som bruker finsk med hverandre. De blir færre hvert år. Dessuten fins det nokså mange som kan snakke eller som forstår finsk, sjøl om de ikke lenger bruker finsk i samtale med andre reisaværingar.

Etter krigen blei det slutt på den hard-

hendte fornorskingspolitikken fra statens side. Men fornorskinga var allerede kommet så langt at den fortsatte automatisk. Finsk var ikke lenger et språk som barn snakka seg imellom. Generasjonen som er vokst opp etter krigen, er norsktalende. Blant dem fins en liten minoritet som kommer fra tospråklige hjem og som forstår finsk godt. Enkelte av dem har også lært å snakke litt, noen også å lese. Men de bruker ikke finsk i samtale med kvener i Reisa, bare med folk fra Finland. Det betyr at finsk ikke lenger er heimemål hos unge familier, og at det sannsynligvis snart vil dø ut som talespråk reisaværingar imellom.

Samtidig med at kvenene blei fornorska, bevarte flyttsamene fra Kautokeino sitt språk, og de bruker framleis bare samisk med hverandre. Deres språkbruk overfor reisaværingar forandra seg imidlertid etter fornorskingsperi-oden i Nordreisa. I fornorskingsstida blei samene ennå trespråklige. Eldre samer i dag, som fra barndommen av har flytta til Reisa om sommeren, har i mange tilfelle lært først finsk og så norsk etter morsmålet samisk. Samer som er noe yngre, har lært finsk og norsk i omvendt rekkefølge. Etter hvert har kunnskapene i norsk økt, mens kunnskapene i finsk har gått tilbake. De samene som er under tretti år, kan ikke finsk, dvs. at kunnskapene i finsk blir borte i samme generasjon både for samer og kvener.

Språksituasjonen 1967—77 i Nordreisa

a. Språkkunnskap

Flyttsamer	Trespråklige, samisk, finsk, norsk Tospråklige, samisk og norsk
Kvener (Folk av finsk avstamning)	Tospråklige: Morsmål finsk, snakker norsk Morsmål norsk, snakker finsk Morsmål norsk, forstår finsk Enspråklige: Bare norsk (Trespråklige: Noen få kan også samisk)
Nordmenn	Enspråklige: norsk (Tospråklige: Noen få eldre, spesielt menn, har også brukt finsk.)

b. Typisk språkbruk

Flyttsame og kven:	finsk eller norsk (med noen få kvener samisk)
Flyttsame og nordmann:	norsk
Kven og nordmann:	norsk
Flyttsamer seg imellom:	samisk
Kvener seg imellom:	finsk og norsk
Nordmenn seg imellom:	norsk

Forts. neste side.

I dag er det ikke alltid lett å si hvem som er kven i Nordreisa. En har ikke lenger klart avgrensa grupper som «kven» og «nordmann». Det fins nok en del folk som for det meste eller helt ut er av finsk ætt, men en god del av dem er helt fornorska språklig. Det fins også helt ut norske ætter, men etter at kvener og nordmenn har levd i lag og side ved side så lenge i Nordreisa, er de fleste av blanda ætt. Dertil kommer også at mange har samiske islett.

Den positive holdninga fra storsamfunnets side overfor kvener, som satte inn på 60- og 70-tallet, har hatt en klar betydning i Nordreisa. Mens man før skamma seg over sin finske avstamning, så er det nå slutt på det. «Det var som en sykdom som kom», sa en kven om fornorskingstida, og fortalte om hvor

glad han blei da han fikk høre at det nå blir brukt finsk i Vadsø lokalradio og i enkelte skoler. «For», som han sa, «både språket og menneskene har vært så nedvurdert.»

Den raske utviklinga av kommunikasjonsmedia på Nordkalotten har gjort kontakten mellom landa her livligere, og både turismen og nordkalottsamarbeidet har økt behovet for å kunne språket i nabolandet. Denne reint praktiske faktoren har også virka sterkt m.h.t. å vurdere kunnskaper i finsk som noe positivt. Sjøl om finsk neppe vil overleve som minoritetsspråk på landsbygda, så ser det ut til at kunnskaper i finsk likevel ikke kommer til å forsvinne. Interessen for å lære finsk har økt mye i det siste, og man har hatt finsk både på friundervisning, i videregående skole og i voksenopplæring.

Forts. frå side 4.

Ivar Hundvin gjekk attende til dei første åra, og meinte at Venstre og Senterpartiet hadde vore viktigare for samnorskpolitikken enn DNA, som alt var på veg bort frå han (med unntak av ein del einskildpersonar). Det var stor entusiasme og optimisme i LSS i førstninga. Som Kielland nemnde, kom det til meir enn 30 lag — først og fremst i dei strøka der bokmål og nynorsk stod hardast mot kvarandre (Telemark, Sørlandskysten, Nordmøre). Språksaka vart mye debattert i gymnasiastlag på den tida, og det tjente vi på. Da Aksel Lydersen var på riksmålsturne på Nordmøre tidleg i sekstiåra, verva han 2000 medlemmer for LSS!

Hundvin meinte at laget hadde betydd meir enn ein utan vidare får inntrykk av — som inspirasjonskjelde. Samnorsktanken er ikkje død i dag. Ein av grunnane til at det var vanskeleg å få folk aktivt med, var at samnorskstrevet var offisiell politikk — og derfor såg dei ingen grunn til å engasjere seg i det, jamvel om dei var samde.

Geirr Wiggen siterte Einar Økland, som hadde sagt at det er unødvendig å engasjere seg i LSS, for samnorsken vinn likevel. Han meinte det var synd at sympatien på denne måten ikkje blir sett om i aktiv handling.

Roksvold meinte at det nye prinsipp-programmet har betydd ein ny giv for LSS. Roksvold såg det som ei forlenging av den politiske bevisstgjeringa som tok til sist på sekstitalet, og av dei rørsle i folket som låg under framgangen for Folkerørsla mot norsk medlemskap i EF. Vi står ikkje i eit sosialt tomrom. Også målrørsla har hatt ei liknande utvikling, og det har ført til breiare oppslutning og høgare aktivitetsnivå. Dette er min bakgrunn for engasjementet i språksaka, sa

Forts. frå side 13.

blir sendt til hver einaste bustad i menigheta. Språkforma her er et ytterst konservativt bokmål. Her er et døme fra det første nummeret i år: «Mange rundt om i bygden har merket seg det nye praktfulle flygel som er innkjøpt i høst». Hvem i all verden er det som bruker et sånt språk her i bygda da? Jeg syns at språkforma i et sånt blad står beint imot uttrykksformer fra den folkelige kristne virksomheten i bygda. Men det gjelder trøste og bære oss ikkje bare Holla!

GG: Men åssen ser du egentlig på det at dialektformer i bygda er på retur? Ser du det som ei naturlig utvikling, eller skal vi bremse for å holde på gamle former, AJ?

AJG: Ikkje veit jeg åssen vi kan rå for eksempel med det at folk farer så mye meir omkring enn før. Jeg har lurt på om de forholdsvis store språkendingane jeg fant i Holla mellom eldste og mellomste generasjon bønder, faktisk skyldes at jordbruket i den generasjonen blei lagt om fra husdyrhold til korndyrking. Det gjorde bøndene friere i forhold til gårdane sine, noe som igjen viser seg i språket.

Stortingsmelding nr. 27 (1971-72) utpekte Skien-Porsgrunnsområdet som en storby for Grenlandsområdet. Åssen dette vil virke på Holla-målet veit jeg ikkje. Den samfunnsutviklinga vi har nå med ei sterk sentralisering er jeg ikkje særlig begeistra for, men det er ei utvikling folk flest her rår lite med. Men vi må oppfordre folk til å ta vare på bygdemålet. Om vi mister det, får vi et fattigere språk.

Roksvold: gjenoppdaginga av verdiane i folkemålet og folkekulturen, og motstanden mot sentraliseringa.

SPRÅKLIG SAMLING

Forts frå side 10.

Også for variabel 2. /æ-a/ kan vi spore ei utvikling bort fra sør-aust telemåla i retning av bymåla, slik at a-varianten er iferd med å avløse æ-varianten i Holla, og langt på vei har gjort det, altså heller *arbe* enn *ærbe*. De som holder på æ-varianten i noen utstrekning er eldre mannlige industriarbeidere på Værket, altså i sentrumsstrøka i bygda, og eldre mannlige bønder. Merkelig nok viser materialet mitt at den yngste gruppa har dobbelt så mange *færr* som den eldre, brukt i uttrykk som *nå må du kamma, da, færr*. En mulig psykologisk forklaring til dette er at uttrykket *færr* passer godt inn i ungdomskulturens sjargong. Som et uttrykk fra arbeidsfolket først og fremst, er det mange som vil hevde at *færr* har noe tøfft over seg.

Variabel 3. /e-i/ skiller seg fra de to første ved et markert sterkere innslag av den eldre varianten *e* i alle tre aldersgrupper. E-varianten støttes av målføra i Ytre Telemark og av folkelig bymål, som alle har denne varianten og ikke den yngre *i*-varianten, altså oftere *reps* enn *rips*. Yrkesgruppene avveik ikke fra hverandre i yngste aldersgruppe, men i mellomste og eldste gruppe skilte folk i service-yrkene seg ut fra bønder og industriarbeidere med markert sterkere bruk av den yngre *i*-varianten. Det var særlig i eldste aldersgruppe at forskjellene mellom kjønna kom klare fram, spesielt gjaldt det for bønder og industriarbeidere. Her var det kvinnene som hadde størst bruk av den yngre varianten. Kretsvis var det industriarbeiderne på Værket som holdt best på den eldre varianten.

Den eldre varianten av /ø-y/ holder seg godt i alle tre aldersgrupper. Det er grunn til å anta at en viktig årsak til det er den støtte ø-varianten har i folkemålet i Grenlandsregionen, spesielt i bymåla. Dette bilde faller sammen med tilsvarende utviklingstrekk i Hedrum i Vestfold, der Steinsholt har påvist at *y*-varianten hindres i å trenge raskt inn i bygdemålet p.g.a. motstanden fra bymålet. Se Steinsholt, *Målbryting i Hedrum 30 år etter*, Oslo 1972. Sjøl om *y*-varianten er enerådende i bokmålet, i talemål som bygger på dette og er praktisk talt enerådende i Sør Aust Telemark, makter den likevel ikke å fortrenge ø-varianten i Holla, som altså har *trøkke* framfor *trykke*. Også for denne variabelen må en kunne si at bymålet er den regulerende kraft i språkutviklinga i Holla.

Som vi kjenner til, er det *y*-varianten som rår i offisiell leseuttale i radio og fjernsyn, i bokmålet i skolen og ellers i såkalt høgere talemål. Jeg vil tru at informanter i alle aldersgrupper har en klar oppfatning av *y*-varianten som en utprega prestisjevariant.

Som ved variabel 3. var det kvinnene som hadde størst *y*-bruk. I eldste gruppe skiller to

arbeiderkvinner seg merkbart ut fra resten av informantene med nærmest gjennomført *y*-bruk. Ved nærmere undersøkelse viste det seg at begge hadde i sin ungdom i flere år arbeidet som hushjelper hos stedets godseier, hvor de ble pålagt å snakke fint, dialektfritt. Det viser at *y*-varianten egentlig er et klart sosialt kjennetegn. Folk i tertiærnæringene har størst *y*-bruk, godt over bøndene i undersøkelsen. Ellers hadde bøndene i mellomgenerasjonen et relativt stort innslag av *y*-bruk. Det kan skyldes at flere av dem deltar aktivt i offentlig og kommunal virksomhet, og såleis blir sterkt påvirkta av skriftspråket eller normalisert talemål.

For variant 5. /ø-å/ viste det seg som i de to første gruppene at normaliseringa har kommet svært langt. Det er bare bønder og arbeidere i eldste gruppe som skiller seg ut med levende ø-bruk, altså heller *ørke* enn *årke*. Det er blant disse at de eldste bygdemålsformene i noen grad ennå brukes.

Men sjøl om det var massiv bruk av å-varianten i alle grupper, hadde de yngste i to ord, hol og kol, sterkere ø-bruk enn de eldre, *høL* og *køL*. Det er svært utbredte østnorske dialektformer, og er også vanlige i Oslo-målet og blant unge i Skien-Porsgrunn.

I Holla er også å-variantbruken klart større blant kvinnene. Blant menn i eldste gruppe skiller den også yrkesgrupper fra hverandre.

Med omsyn til variabel 6 /o-u/ kan *o*-varianten først og fremst lokaliseres til bymålet, mens *u*-varianten er den eldre i Holla. Nå er den imidlertid så sjelden i den yngste gruppa at en knapt kan snakke om variable forhold lenger. *U*-varianten er bare registrert i orda *drukne* og *bukt*. Ellers er *o*-varianten gjennomført. Svært mange av mine informanter ga uttrykk for en klar oppfatning av *u*-varianten som «bygdeuttale», «bondeuttale», «Lunde-mål». Og dette er en riktig observasjon. *U*-uttalen brukes av bygdemåla i Sør Aust Telemark, mens folkemålet i byene har *o*-uttalen sammen med de øvrige bygdemåla i Grenlandsområdet. Av de jeg har intervjuet fra Lunde, Bø og Sauherad, yngre og eldre, fra sentrum og utkant, har ingen oppgitt *o*-varianten.

Det som er igjen av *u*-varianten i Holla, viser at den er klart sosialt definert som arbeidernes og først og fremst bøndenes variant. I dette tilfelle ser det ut til å ha større betydning for språkbbruken hvor en bur enn hvilken yrkesgruppe en tilhører.

Gjennomgåinga av variabel 7 /e-æ/ viste at de unge har nesten fullt ut gjennomført bruk av æ-varianten, og det var verken kjønns-, yrkes- eller busettingsmessige motsetninger mellom dem. Men blant arbeidere i mellomste og eldste aldersgruppe og de eldre bøndene var *e*-varianten ennå levende, altså *feL* for *fæL*. Felles for dem

Over til neste side.

som bruker den er at de alle er tilknyttta Værksamfunnet, gjennom slekt, arbeid, eller på annet vis. Det interessante her er at e-bruken hjelper til å avdekke gamle motsetninger mellom Værket og utkantkretsene og framfor alt mellom arbeiderne på Værket og de på Sagene, eller den andre sida av fossen, hvor e-varianten ikke brukes. En av de jeg spurte kunne godt hugse at folk fra Værket blei kalt for «*felingane* fra Ulefoss» hvor hensikten var å karakterisere dem ved hjelp av e-varianten. Værksmålet blei kalt «*kørpe-målet*», og folket på Værket «*kørp*» eller «*værkskørp*», antakelig p.g.a. utseendet, som alltid var svart etter arbeid med jernet. For å herme etter eldre folk kan de unge på Værket ta i bruk e-varianten, uten at de bruker den til vanlig. Jeg har notert uttrykk som *å ere nåa?*, *eru feLi?*

Hovedinntrykket av forholdet mellom de to variantene blei likevel at æ-varianten var i sterk framgang, og var i ferd med å fortrenge den eldre, pressa som den er fra flere kanter: fra målføra i Sør Aust Telemark, fra by- og bygdemål i Ytre Telemark og fra vanlig bokmålsuttale.

I variabel 8 /au-øy/ er *æu* den eldre, *øy* den yngre varianten. Om diftongene *æu* og *øy* i den klassa av sterke verb som går som *bræut-brøyt* sier Dalene i sin førnevnte artikkel at «i Holla . . . er formene på *øi* praktisk talt ukjente» (s. 106). I boka si om *Sterke verb i norske målføre*, Oslo 1967, har Venås og bare notert au-varianten fra Holla. Opplysningene hos Dalene og Venås stemmer *ikke* med eldre kilder fra Holla. Sjøl har jeg notert *øy*-varianten både hos eldre og yngre heimelsfolk allerede fra 1962. I mitt materiale viser det seg at frekvensen av *øy*-former i Holla idag — alle aldersgrupper sett under ett — er heile 59%.

Men det viser seg likevel at det er store generasjonsforskjeller i bruken av de to variantene, større her enn ved de andre variablene. De yngre har nærmere 80% *øy*-bruk.

I gruppa yngre arbeidere, har kvinnene en betydelig større *øy*-bruk enn mennene. Etter det inntrykket jeg har appellerer former med *æu* til et ideal hos mange av de unge mennene her. Former som *skæut*, *flæut*, *flæug*, og *bræut* gir assosiasjoner til livsutfoldelse og kraft, til friluftsliv og mannlige aktiviteter i det heile. Det er kanskje ikke tilfeldig at disse idealene appellerer sterkest til arbeidersonnene. I alle høve er det tydelig at de eldre formen med *æu* har en viss prestisje blant en del unge, kanskje først og fremst fordi formene brukes av eldre arbeidere og bønder, som en gjerne forbinder med slitsomt og hardt arbeid.

Men generelt gjelder det at *øy*-varianten er ekspansiv i målføret. Det er *folkemålet* i Ytre Telemark som brer seg når målfører som tradisjonelt har *æu* i pret. av sterke verb også tar i bruk *øy*-varianten.

Undersøkelsen viste klart at det er sammenheng mellom språkbruk og utenomspråklige faktorer. Hypotesene om Hollamålet fikk jeg stort sett bekrefta. Av de undersøkte språkvariablene går det fram at Holla-målet framleis kan sies å være et overgangsmål mellom vikkværsken i Ytre Telemark og aust-talemålet. Men denne karakteren av overgangsmål synes å være mye svakere nå enn tidligere, fordi innslaget av typiske sør-aust telemarkske målføretrekk bare lever videre som rester i Hollamålet. I det heile ser det ut til at målføra i det vi kaller Grenlands-regionen, utvikler seg i retning av et regionalt standardmål, der folkemålet i Skien-Porsgrunn området, bymålet, er den regulerende kraft i utviklinga.

DEBATT:

Knut S. Vikør: Nasjonalspråk, dialekt og talemål

Mykje av usemja i språkorganisasjonane, der «folkemålsfolk» har stått overfor opposisjon av «nasjonale» på den eine sida (i målrørsla) og «språkteknokratar» på den andre (i LSS), har hatt eit på mange måter felles grunnlag. Det har vore usemje omkring språkgrensene, eller korleis dei ulike språkbåsaner er bygde opp.

Etter kvart er det blitt akseptert at det er forskjeller mellom den måten kvar enkelt av oss bruker språket, større og mindre alt etter situasjon og person. Men vi kan ikkje gje oss til å studere alle «enkeltspråka» til alle individa. Skal vi komme nokon veg, må vi få orden og system, vi må finne fram til språkgrupper med nokon grad av felles språkbruk.

Språkvitskapen og -politikken er stort sett sjonglering med slike språkgrupper, grensene mellom dei og innhaldet i dei. Derfor er det altfor lett å gløyme kor ein starta frå, enkeltspråka. Eg skal sjå litt på dei to viktigaste språkgruppe-typene, *nasjonalspråk* og *dialekt*, og vise korleis det kan verke undertrykkande å ta utgangspunkt i desse, begge to, om ein skil dei frå det faktiske talemålet til enkeltpersonane.

Språk og nasjon

At det ber gale avstad når ein knyttar språk-sak saman med nasjonalisme, når det «norske» blir godt i seg sjøl fordi det er norsk — dess

norskare, dess bedre — er blitt sagt så mange gonger at eg skal ikkje repetere det her. Men eg vil gå eit steg vidare. Også dei fleste ikkje-nasjonalistar tenker seg nasjonalspråket som grunnlagseining. Det har oftast vore ikkje-diskutabelt at norsk, svensk og dansk, engelsk og tysk er dei store språkbåsanane, og at dialekt-skilnader og sosiolektskilnader er skilnader innan norsk og engelsk. Ein slik konklusjon er empirisk lett bevisbar, og det er små problem med å sette til sides grensedialekter norsk/svensk, bornholmsk/skånsk, eller elsassisk som særferenomen. Men dess lenger vi fjernar oss frå nord-europa, dess mindre blir (nasjons-)språkgrensene. Tsjekkisk og slovakisk er to normal/litteraturspråk innan ein stat, men dei kan brukas saman (slik som norsk/svensk), og følgelig ligg slovakisk under for den dominerande tsjekkiske. Er dei to nasjonalspråk? I Spania får Katalonia, Galicia og Andalusia stadig større sjølstende. Er dei nasjonar? I språktermar er det vanskeleg å sjå desse språka som meir enn normaliserte dialektar (galisisk tilmed som «overgang» til eit anna nasjonsspråk, portugisisk). Det kan nok finnas grenseganger som slår fast at desse er språk eller dialektar, presiseringar som avtalar kor store strukturskilnader som skal til før ein kan snakke om språkskille. Men i røynda blir dette ei heller innhaldslaus filologisering.

Går vi lenger, blir problema større. Hjø folke-massane i Afrika er overgangane enkeltspråk/dialekt/(nasjons)språk så flytande at forskarar står mest utan haldepunkt. Her er språk i stor grad reve laus frå politisk/nasjonalistisk ideologi, slik at dei ikkje fungerer som sement i noka nasjonsbygging (med eit par unntak: swahili, amharisk). I den arabiske verda eksisterer nasjonalspråket på den andre sida nesten berre i samband med nasjonal ideologi (der religionen Islam godt kan sjåas som ein lekk i «nasjons»bygginga). Men her vert det skarpare konflikter mellom heile den arabiske nasjonen; regionar som Maghreb (nord-vest-Afrika), Mashreq (Irak, Syria, Jordan); og enkelt-nasjonar som Egypt, Libanon, Palestina. Språkleg er klassisk arabisk berre eit idealisert språk som vert nytta mellom intellektuelle og i skrift. Det fins språk for mindre område som liknar lite på arabisk, sjøl om dei er utvikla frå det (maghrebi, syrisk, egyptisk, yemeni). Og til slutt fins det dialektar innan dei nye statane som er heilt undervurderte. Slik kan vi fortsette verda rundt: Pakistan har fire «region-språk» og eit ekstra «nasjonalspråk» utpå, India har ein språksituasjon som liknar på Spania, Latin-Amerika har mange nasjonar med sams språk m.v.

Det vi kan trekke som konklusjon, er at nasjonsspråket ikkje er nokon absolutt kategori. Det vil si at det ikkje er slik at alle «enkelt-

menneskespråk» i verda passar inn som del av eit nasjonsspråk. Dei aller fleste menneske her i verda snakkar språk som ikkje er nasjonsspråk. Norsk er nok eit nasjonsspråk. Dei språk-endingane og språkvariasjonane som skjer, skjer stort sett innanfor ein struktur som alle språkbrukarane anerkjenner som felles, og som heng saman i seg sjøl. Men dette er eit resultat av at nasjon, stat og språk vart kopla saman i historie og ideologi. Der vi ikkje har hatt nasjonalisme og nasjonsbygging, har vi heller ikkje nasjonsspråk. Vi finn ikkje dei allmenne språkstrukturane som skulle sameine dialektane eller enkeltspråka. Såleis kjem dette nasjonsspråket etter nasjonalismen som ideologi, og ikkje før. Også dei som reknar det felles litteraturspråket (utforma i Råd og Nemnder) som viktigast, burde ha noko å hente i det: Språket til enkeltmenneska eksisterer uavhengig av kva slags forandringar som skjer innanfor «nasjonsspråket».

Er dialekt talemål?

Er det så slik at det er dialektane som er det naturlege talemålet til alle, at vi kan gripe til desse språkgruppene som opphavlege kategoriar når vi må gje slepp på nasjonsspråket? Dialektreisinga voks fram i første halvdel av dette tiåret, og var eit viktig oppbrot i målstriden her i landet. For første gong etter Østlandsk reising (1916—26) vart det skapt ei rørsle som tok eit reint utgangspunkt i talemål, utan å diskutere korleis skriftmålet skulle sjå ut. For målrørsle har det ført til at dei no reknar arbeidet som delt i to, kalla talemålsarbeid og skriftmålsarbeid. Her kunne nok LSS ha noko å lære, vi er i vårt arbeid nesten heilt retta inn på skriftmålsarbeid (sjøl om det er hovudsaka vår at skriftmålet skal bygge på talemålet). Men i dialektreisinga kan vi likevel rekne med tre ulike straumdraga som vil kunne dra rørsle i ulik lei, og som kan gjere ho like språkundertrykkande som skriftmålsorientering kan vere.

For det første er det dei som vil legge vekt på det nasjonale i dialektane, som vil oppvurdere dialektane avdi dei er norske, det norske målet i tale. Noregs Mållag gjorde ein blunder i den retning på siste landsmøtet, då dei vedtok å arbeide for dei *nynorske* dialektane. Dette utgangspunktet forklarar berre dialektane ut frå skriftmålet (nasjonalmålet) og er inga vinning.

Ei anna og sterkare retning tar utgangspunkt i talemålet i og for seg, men vil reindyrka dialektane slik dei eingong var, og vil gjere skilla mellom dei klarast mulig. Oftast gjer dei dialektreising til innsamling av gamle og særmerkte dialektuttrykk, og dei strir mot sam-blanding av dialektane. Faktisk kan ein finne

Over til neste side.

SPRÅKLIG SAMLING

Abonnement 20 kroner året

Skriftstyrar: Ernst Håkon Jahr
Gabbrovn. 11, 9022 Krokeldalen
Tlf.: (083) 30 483

Returadr.: Postboks 636, Sentrum, Oslo 1

INNHALD:

— Fråsegner frå Landsmøtet i LSS	1
— LSS og Riksmålsforbundet	2
— Referat frå landsmøtet i LSS	3
— Holla-målet i språkpolitisk sammenheng. Av Øyvind Gulliksen ..	5
— Litt om variasjonsmønster iHolla-målet. Av Arne Johan Gjermundsen	8
— Ein samtale om Holla-mål og lokal språkrøkt	11
— Finsk i Nord-Norge. Av Anna-Riitta Lindgren og Marjut Aikio ..	14
— Nasjonalspråk, dialekt og talemål. Av Knut S. Vikør .	22

slike tendensar i vår rørsle òg. T.d. var TAUS/Oslo retta berre mot den «reine» Oslo-dialekten, som dei abstraherte bort frå det faktiske talemålet i Oslo. Dialektpurisme av dette slaget er det like lett å falle i når ein arbeider med østlands- som med vestlandsdialektar.

Talemålet endrar seg

Skal ein drive med språkleg frigjering, må ein ta utgangspunktet i talemålet slik det faktisk eksisterer med alle mulige variasjoner og mangel på systematikk. Dialektskilla blir stadig meir brutt ned. Ein ting er påverking frå «storsamfunnet», gjennom massemedia og sosial makt. Det er greitt nok å sette seg mot dette, sidan det er eit resultat av språkpress, og gjev språkleg usikkerheit hjå folk flest som resultat, slik vi kjenner det frå språksosiologiske og språkpsykologiske undersøkingar. Men vi kan ikkje flykte inn i eit tryggare tilvære ved å klamre oss til opphavlege dialektar. Vi må akseptere dei endringane som har skjedd, slik folk nettopp nå reknar talemålet sitt som naturleg. Ein annan ting er å ta konsekvensen av folkeflyttingar. Innflyttarar er ikkje lenger små mindretalsgrupper som kan betraktas som enkeltfenomen. I mange samfunn dominerer dei heilt. I dialektreisinga blir desse innflyttarane ofte sett på som fiendar, særleg østlands-folk som flytter oppi dalene eller vestover, men også andre vegen. Dei kjem utanfrå og vatnar ut dei særprega dialektane våre. Stasjonsbydialektane er det mest nedvurderte talemålet nettopp nå, avdi dei blir sagt ikkje å ha den systematiske samvariasjonen som dei «reine» dialektane i bygd og by. Ein som flytter, gjerne fleire gonger i løpet

av ein oppvekst, har sjansar til å bli totalt språk-kua, utan haldepunkt i nokon sikker dialekt, utan språkleg sjølkjensle. Han må lære seg ein normal eller ein dialekt for å ha noko å halde seg til, og kan ikkje som dei med «reine» dialektar, slå fast at det er «rett» slik han snakker. Dersom ikkje talemålet hans vert akseptert som naturleg for han, istadenfor knot, og skriftmålet gjev rom for han til å kunne skrive talemålet sitt så nært som råd, kan han heilt miste den språklege sjølkjensla.

Som i alle andre språksituasjonar er naturlegvis også denne språkkuinga forskjellig etter kva sosialt lag personen står i, og det kan også variere frå person til person. Nokre kjende tilpasningsmønster frå folk som flytter under språklærings-tida frå eitt dialektområde til eit anna, er anten at ein misser heilt den første dialekten, og opererer naturleg i den andre; at ein klarer å halde begge to skilt frå kvarandre, og skifter dialekt, gjerne heilt ubevisst etter kva for ein samtalesituasjon ein står i (snakkar dialekt A med folk frå A-område og B med folk frå B-område, utan å vere klar over overgangen); eller blandar element frå begge dialaktane til eit heilt særprega enkeltmanns-språk. Nøgnare forskning vil sikkert kunne finne grunnlaget for slike tilpasningsforskjeller og også fleire variasjonar.

Det språkpolitiske poenget blir å sette slike grupper i fokus, og ikkje berre rekne dei som særgrupper som treng særbehandling. Derfor må dialektreising bli reising for det faktiske talemålet, og dialekt må ikkje lenger bety «språkleg samvariasjon innanfor eit geografisk avgrensa område» men «faktisk talemål». Berre då kan dialektreising bli språkleg frigjering.